

VIFF

magazine

70

PB-PP
BELGIE(N) - BELGIQUE

JUL | AUG | SEP 2019

www.vriendeniff.be
vriendeninflandersfields@ieper.be

Postadres VIFF: Kenniscentrum IFFM
Sint-Maartensplein 3, B-8900 Ieper – 057 / 23 94 50
Klantnr. 4 421 625 – Erkenningsnummer: P3A9021

I N H O U D S T A F E L

EDITORIAAL	
Het Kenniscentrum: blijvende aantrekkingskracht (Pieter Trogh)	3
DE NAMENLIJST	
Burgerslachtoffers in dienst van de Duitse bezetter (Patrick Rapoye)	4
Le Révérend Père Charles O'Kelly de Galway (Patrick Rapoye)	8
KOEN KOCHFONDS	
De emotie van de meelzak (Marc Dejonckheere)	12
'Ieper was fascinerend' (Jan Breyne)	19
BOEKBESPREKING	
'Over die oorlog', Luc Vanacker (Jan Breyne)	22
'Meer dan een broer', David Diop (Geert Spillebeen)	26
HISTORISCHE RUBRIEK	
Hopen, tegen beter weten in (Chris Spriet)	27
MYSTERIEUS	
Een speurtocht naar de 'zelfverklaarde oorlogsveteraan' (Pieter Trogh)	32
VRAAG HET AAN !	
Leeftijd van soldaten tijdens WO I (Rob Troubleyn)	39
ONTROERPARCOURS	
Zorgzaamheid, dat zal het zijn (Chris Spriet)	40
FENIKS 2020	
Stephen Lodewyck is projectmanager van Feniks 2020 (Jan Breyne)	42
REISVERSLAG	
Duitsland: veelkleurige gelaagdheid (Jan Breyne)	45
Het triptiek van Dix (Patrick Rapoye)	53
DE BOEKENKAST	
Het liefdadigheidswerk van mademoiselle Oriante (meegedeeld)	54
TEN SLOTTE	
Sorry Rob (de redactie)	55

Foto cover:

De Neue Wache, het beeld Moeder met haar dode zoon van Käthe Kollwitz. In 1993 wijdde men het gebouw aan de herinnering van de slachtoffers van oorlog en dictatuur. © Gilbert Ossieur

Backcover:

Boven - De heropgebouwde Frauenkirche in Dresden.
© Gilbert Ossieur

Onder - De Zwinger in Dresden is een paleiscomplex dat werd gebouwd tussen 1710 en 1728. © Gilbert Ossieur

Redactieraad

Jan Breyne (janbreyne@telenet.be)
redactieverantwoordelijke

Annemie Decoene (annemiedecoene@hotmail.com)
Marc Dejonckheere (marc2.dejonckheere@telenet.be)
Ludwich Devlieghere (ludwich.devlieghere@pandora.be)
Gilbert Ossieur (gilbert.ossieur@skynet.be)
Geert Spillebeen (geert.spillebeen@euronet.be)
Pieter Trogh (pieter.trogh@ieper.be)

Verantw. uitgever

Gilbert Ossieur, gilbert.ossieur@skynet.be
Wieltje 11, 8900 Ieper

Vorm B.A.D

Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun tekst. Voor gehele of gedeeltelijke overname is toestemming van de auteur vereist. Deadline voor volgende aflevering: 27/11/2019 Mail uw bijdrage naar flash@vriendeniff.be.

E D I T O R I A A L

HET KENNISCENTRUM: BLIJVENDE AANTREKKINGSKRACHT

Na de eeuwherdenking van 2014-2018 verwachtten of voorspelden velen een dalende interesse en aandacht voor de Eerste Wereldoorlog. Aan de bezoekersaantallen in het Kenniscentrum IFFM valt dat echter niet te merken. Dit jaar passeerden al minstens 647 (geregistreerde) mensen in de leeszaal (een gemiddelde van 3,5 per namiddag dat het centrum geopend was). De talrijke grote en kleine herdenkingen gedurende de voorbije periode hebben bij velen de interesse gewekt en de bewustwording dat de tentakels van deze oorlog ook tot in hun familie en omgeving reiken. De nieuwsgierigheid naar de eigen familiegeschiedenis tijdens die oorlog wordt nog steeds geprikkeld, en dus moet er onderzoek gedaan worden. En daarnaast zijn er ook nog talrijke thema's die amper onderzocht werden en die nog steeds onderzoekers naar het Kenniscentrum lokken. Denk bijvoorbeeld aan vluchtelingen, burgerslachtoffers, arbeiderseenheden, militaire politie, de artillerie, seksualiteit...

Het Kenniscentrum van In Flanders Fields oefent bovendien nog steeds een sterke aantrekkingskracht uit op enerzijds studenten en stagiairs, en anderzijds op geïnteresseerden die als vrijwilliger een bijdrage aan de werking van het museum willen leveren. Zo begeleidde het Kenniscentrum dit jaar opnieuw een Spaanse AFS-studente Aroa Gutiérrez Jiménez, de Iraanse Fateme Shaadi Afrooz (die u verderop in dit nummer leert kennen), een Duitse en Oostenrijkse stagiair (samenwerking met de Taalunie), een bataljon leren (samenwerking met de Ierse ambassade) en een rits studenten uit het Belgische hoger onderwijs. Als dit nummer verschijnt zal alweer een Australische studente in het Kenniscentrum verblijven (samenwerkingen met Monash University en Australian National University), met nog een tweede op komst in 2020. Dankzij de inzet van de Vrienden, blijft dit via het Koen Kochfonds financieel mogelijk. In de slipstream van het 'brievenproject' van Artist-in-Residence Fabrice Samyn werd de vrijwilligerspoule van het Kenniscentrum uitgebreid met een handvol vrijwilligers, *in for duration*.

Kortom, het Kenniscentrum draait op volle toeren. Nieuwe tentoonstellingen en projecten voor de komende jaren worden voorbereid, en kennis wordt blijvend gedeeld. In dat kader willen we ook ons steentje bijdragen, met een nieuwe rubriek in dit nummer, 'Vraag het aan'. De bedoeling is om telkens een vraag – en wie weet op termijn: vragen – die aan het Kenniscentrum wordt gesteld en door zijn experts wordt behandeld, via deze weg naar de VIFF te laten doorstromen. In dit nummer trapt Rob Troubleyn de rubriek af.

De redactie wenst u een aangename lezing toe.

Pieter Trogh
Wetenschappelijk medewerker onderzoek
Kenniscentrum IFFM

D E N A M E N L I J S T

BURGERSLACHTOFFERS OMGEKOMEN IN DIENST VAN DE DUITSE BEZETTER

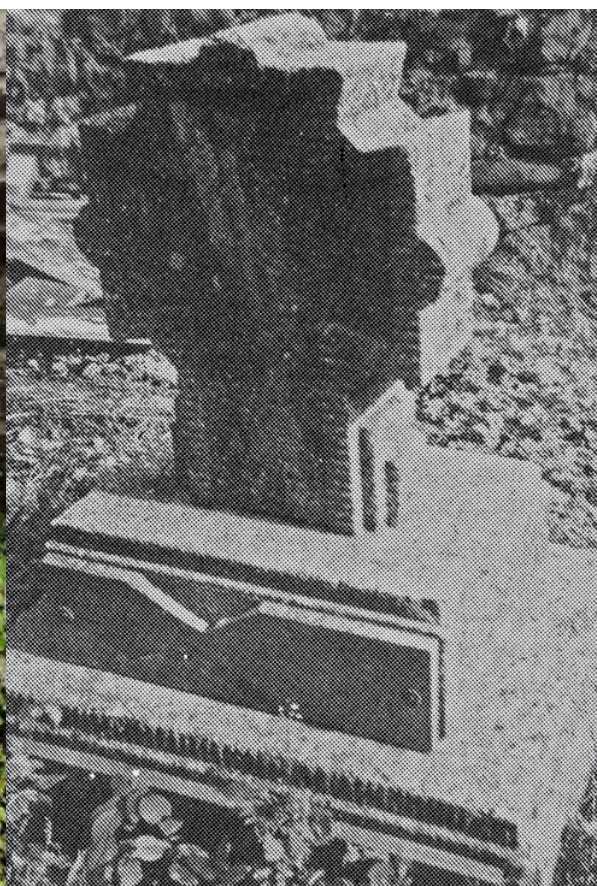
Tijdens een weekend in de Voerstreek zag Robert Battaille, een gewaardeerd vrijwilliger bij het IFFM-Kenniscentrum (KC) en lid van de VIFF, op het kerkhof van Sint-Martens-Voeren een grafsteen met daarop inscripties van 5 Slavisch klinkende namen. Hij vermoedde dat de namen betrekking konden hebben op omgekomen Russische krijgsgevangenen. Gezien het aan de gang zijnde deelproject om de Namenlijst (NL) te vervolledigen met Russische WO I-slachtoffers, gestorven of begraven in België, gaf hij dan ook deze namen verder door in het KC.

SPOORLIJN 24

Russische krijgsgevangenen werden gedurende WO I onder meer ingezet in de Voerstreek bij de aanleg van Spoorlijn 24: Tongeren–Visé–Aken. Over de aanleg van deze spoorlijn en de hierbij omgekomen Russische krijgsgevangenen werd ook reeds bericht in een artikel ‘Mysteries rond Russen in Moresnet en Robermont’¹. Spoorlijn 24 diende mede de verbinding te realiseren tussen de haven van Antwerpen en het industriële bekken van het Ruhrgebied. De aanleg van

Grafsteen op het kerkhof van Sint-Martens-Voeren (foto R. Battaille).

Grafsteen uit ca 1958 met kunststenen kruis, bij kerktoeren Sint-Martensvoeren.

deze spoorlijn is er tijdens WO I gekomen op initiatief van de Duitse bezetter, teneinde een snelle aanvoer van troepen en materieel naar het front in Vlaanderen te vergemakkelijken. Onder de grafsteen met de 5 Slavisch klinkende namen op de begraafplaats van Sint-Martens-Voeren, is een stenen plaat aangebracht met volgende tekst: 'Hier ruhen in frieden Opfer ihrer Arbeit die am 9 Febr. 1917 verunglückten'. Op de grafsteen staan de volgende namen vermeld, waarvan geen enkele voorkwam in de NL: Panic Jean; Stanic Ignaz; Puscarc Ivan; Contro Joh; Francois Nic.

De verwijzing naar een ongeval op 9 februari 1917, deed vermoeden dat het ging om een ongeval bij de aanleg van bovenvermelde Spoorlijn 24. Het boek *De spoorlijn Tongeren-Aken in oorlogstijd aangelegd*, uitgegeven door Opbouwwerk Voeren in 1985 en geschreven door Jaak Nijssen (onder meer gewezen Voerenaar, veearts, heemkundige en auteur van talrijke wetenschappelijke en andere artikels), kan als één van de referentiewerken over de aanleg van deze spoorlijn beschouwd worden. In dit boek wordt op p. 20 vermeld dat er zich een ernstig ongeval heeft voorgedaan op 9 februari 1917 bij de bouw van de Veurs-Remersdaaltunnel. Hierbij vielen 6 burgerslachtoffers: 1 Vlaming, 2 Walen, 1 Hongaar, 1 Kroaat en 1 Italiaan.

ONTPLOFFING

De oorzaak van het ongeval bleek een ontploffing te zijn geweest door een te hoog opdrijven van de prestaties van een persluchtlocomotief. De slachtoffers zouden vooral omgekomen zijn door koolstofmonoxide-vergiftiging. Jaak Nijssen merkte verder op dat de herkomst van de slachtoffers een representatief staal vormde van de betrokkenen bij de aanleg van deze spoorlijn. In het door de Duitsers uitgegeven Gedenkbuch naar aanleiding van de voltooiing in 1917 van Spoorlijn 24, werd met Duitse nauwkeurigheid vermeld dat er dagelijks gemiddeld 11986 arbeidskrachten betrokken waren bij de aanleg van deze 'Kriegsbahn': 1732 Duitsers en 'Verbündete', 442 personen uit neutrale landen, 8733 Belgen en 1079 onderdanen van andere bezette landen. Daarnaast waren er 1975 Russische krijgsgevangenen aan de slag, bewaakt door een 500 tal Duitse militairen. Deze aantallen doorprikken meteen de mythe dat de spoorlijn vooral of uitsluitend met de hulp van Russische krijgsgevangenen werd gebouwd.

Priester Charles O'Kelly² beschreef in zijn dagboek op zondag 11 februari 1917 ook het treinongeval te Sint-Martens-Voeren: 'Une locomotive trop chargée a répandu tout son gaz à l'entrée du tunnel et reculant en même temps tua et blessa plusieurs personnes'.

In het boek 'Door den Oorlog moeten lijden – De Voerstreek in 1914-1918', 2014, van Guido Sweron en Rik Palmans, wordt op p. 62 eveneens over dit ongeval bericht: 'Bij de aanleg van de Veurstunnel gebeurde het zwaarste ongeval van de hele bouw. Op 9 februari 1917 vonden daar naast 2 soldaten ook 6 werklui de dood'.

Het ongeval in de tunnel van Veurs komt ook aan bod in het boek van Dr. Herbert Ruland, 'Der Erste Weltkrieg und die Menschen in Vierländerland'³: 'Am 9 Februar kam es zu einem schweren Unglück: Acht Männer der Eisenbahntruppen, die mit Hilfe der Gleisvorstreckmaschine die Scheinen verlegten, starben an einer Kohlenmonoxidvergiftung, die durch die eingesetzte Schublokomotive verursacht worden war'.

BURGERS

Wellicht zijn het dus 5 van de in totaal 8 omgekomen slachtoffers bij het ongeval in de tunnel van Veurs, die op de begraafplaats van Sint-Martens-Voeren in een gemeenschappelijk graf werden begraven. Het zijn geen Russische of andere krijgsgevangenen maar wel burgers, gekwalificeerde werklieden, die betrokken waren bij de bouw van de tunnels op Spoorlijn 24. Zoals vermeld door Jaak Nijssen zijn Duitsland en zeker België geen traditionele tunnelbouwers zoals Oostenrijk, Zwitserland, Frankrijk en Italië. Als vaklui werden bij de aanleg van tunnels naast timmerlieden en metselaars vooral mijnwerkers gezocht. Sommige firma's verkozen werklieden uit bepaalde landen. Vooral Noord-Italianen hadden reeds vóór 1915 in belangrijke mate aan de bouw van spoorwegtunnels in Duitsland

¹ zie: VIFF-Magazine nr. 67, Okt/Nov/Dec 2018, p. 38-42

² Voor meer toelichting bij de dagboeken (1914-1918 à Visé et dans la Région Liégeoise, Tome I et Tome II, 1990) en de figuur van Charles O'Kelly wordt verwezen naar een artikel hieronder in dit VIFF-Magazine: 'Le Révérend Père Charles O'Kelly de Galway, een Luikse Achiel Van Wallegem'.

³ Dr. Herbert Ruland, 'Der Erste Weltkrieg und die Menschen in Vierländerland', Grenz-Echo Buchverlag GEV, 2018, p. 402. Dr. Herbert Ruland, historicus, was onze plaatselijke gids tijdens de tweedaagse VIFF-uitstap naar Ostbelgien in december 2018.

meegewerkt. Nadat Italië in 1915 in oorlog gekomen was met Oostenrijk keerden vele Italianen naar hun land terug. Toch bleef men onder meer via Zwitserland nog werklieden uit Italië aanwerven voor de bouw van Spoorlijn 24. Italianen waren aan het werk in de tunnels van Veurs en Homburg. Hier hadden ze de leiding over Belgen, wat soms tot spanningen aanleiding gaf. Ook onderdanen van de Oostenrijks-Hongaarse monarchie, zoals Kroaten en Hongaren, waren bij de bouw van de spoorlijn betrokken.

LANGSTE SPOORTUNNEL

De tunnel van Veurs, een gehucht van Sint-Martens-Voeren, dat zelf een deelgemeente is van de gemeente Voeren in de Belgische provincie Limburg, was toen de langste spoortunnel van België met een oorspronkelijke lengte van 2130 m. De tunnel werd aangelegd onder het Veursbos, een plateau dat de vallei van de Veurs scheidt van de vallei van de Gulp. Sinds 2014 is de Antigoontunnel (Liefkenshoekverbinding) met zijn ongeveer 6750 m de langste spoorwegtunnel van België geworden.

Arbeidsongevallen waren, gezien de omvang van de werken voor de aanleg van Spoorlijn 24, al bij al beperkt. Bij enkele van de kunstwerken op de spoorlijn, werd uitdrukkelijk vermeld dat ze zonder dodelijke ongevallen werden gerealiseerd. Bij de bouw van de Maasbrug nabij Visé, verongelukte een werkmans en bij grondwerken kwam één ingenieur om het leven. Enkele instortingen bij de tunnelbouw

verliepen zonder verlies van mensenlevens. Zoals reeds vermeld, kwamen er bij de bouw van de tunnel van Veurs wel 6 burgerwerklieden en 2 Duitse militairen om het leven. De zoektocht naar gegevens omtrent de 5 slachtoffers begraven te Sint-Martens-Voeren en allen omgekomen op 9 februari 1917, leidde tevens naar een Nederlandse site: www.online-begraafplaatsen.nl. Het doel van deze site is het beschikbaar stellen van begraafplaatsinformatie en het aldus inventariseren en conserveren van bestaande grafmonumenten, waarvan er ondertussen al honderden verdwenen zijn. Het project werd gestart in 2005 in Nederland en momenteel zijn er wereldwijd reeds 600.000 zerken geïdentificeerd op deze site. Verdere navraag bij de online beheerder van de begraafplaats van Sint-Martens-Voeren, John Stijnen, leverde verrassende informatie op omtrent de schrijfwijze van de namen van de 5 slachtoffers vermeld op de door de gemeente Voeren nog recentelijk vernieuwde grafsteen. Bovendien kwam ook de identiteit van het zesde burgerslachtoffer beschikbaar. Deze informatie stemde overeen met de gegevens opgenomen in de Registers van de Burgerlijke Stand van Sint-Martens-Voeren. De overlijdens werden aldaar ingeschreven op 9 februari 1917 om 11 uur in de voormiddag. De gegevens afkomstig van de Voerense Registers van de Burgerlijke Stand werden eveneens overgenomen in het tijdschrift Voersprokkels nr. 23, 1981: <http://users.skynet.be/fa393867/lit/vspr023/vspr023.html>.

Arbeiders aan de tunnel.

Ingang van de tunnel vroeger.

SLACHTOFFERS

De correcte schrijfwijze van de namen vermeld op de grafsteen, is als volgt: Panic Jean wordt Panis Jean; Stanic Ignaz blijft Stanic Ignaz (alhoewel soms Pierre wordt vermeld); Puscarc Ivan wordt Puscaric Ivan (soms wordt Puskaric vermeld); Contro Joh wordt Contro Jean; Francois Nic. wordt Francois Nicolas, Joseph.

Verdere gegevens omtrent over deze 5 burgerslachtoffers zijn:

- Jean Panis, leeftijd 41 jaar (1876), Ouvrier Terrassier (grondwerker), geboren te Awans, wonende te Luik en ongehuwd;
- Pierre (of Ignaz) Stanic, leeftijd 19 jaar (1898), Ouvrier Terrassier (grondwerker), geboren te Csikszentmihaly Komitat Csik (Hongarije), natuurlijke zoon en wonende te Sint-Martens-Voeren;
- Ivan Puscaric (of Puskaric), Ouvrier Terrassier (grondwerker), geboren te Ogulin (Kroatië) en wonende te Sint-Martens-Voeren;
- Jean Contro, leeftijd 33 jaar (1884), Ouvrier Terrassier (grondwerker), geboren in Campolongo (Italië), wonende in Engenthal (Hartenstein) an der Pegnitz (Duitsland) en gehuwd met Jeanne-Marie Oehling;
- Nicolas Joseph Francois, leeftijd 32 jaar (1885), Ouvrier Mineur (mijnwerker), geboren in Beyne-Heusay, wonende te Retinne en gehuwd met Jeanne Ramakers.

Het zesde burgerslachtoffer blijkt Henri Cuvelier (soms wordt Cuveller vermeld) te zijn, leeftijd 21 jaar (1896), Ouvrier Terrassier (grondwerker), geboren en wonende te Bommershoven en ongehuwd. Het is niet bekend waar hij werd begraven.

Naast de 6 burgerslachtoffers, waren er blijkbaar ook 2 Duitse militaire slachtoffers. Een zoekopdracht in de bestanden van de NL met als strijdmacht ‚D.K.H‘ (Deutsches Kaiserliches Heer) en overlijdensdatum ‚09/02/1917‘ leverde 26 hits op, waarvan slechts 2 slachtoffers behoorden tot de Eisenbahn-Pioniere (Eisenbahnhilfskompagnien) en die werden begraven of herbegraven op de begraafplaats Robermont te Luik. Hoogstwaarschijnlijk zijn dit de 2 Duitse militairen die omgekomen zijn bij het treinongeval aan de tunnel van Veurs. Het betreft: Borghardt Paul, geboren op 10 mei 1883 te Hannover en Suhl Paul, geboren op 03 april 1880 te

Neuermark. In de ‚Verlustlisten des Ersten Weltkrieges‘ van het desbetreffende project van het Vereins für Computergenealogie (<http://des.genealogy.net/eingabe-verlustlisten/search>) wordt bij deze 2 slachtoffers ‚tötlich verunglückt‘ vermeld.

NAMENLIJST

Binnen het KC werd overleg gepleegd of de 6 burgerslachtoffers van het treinongeval bij de tunnel van Veurs, al dan niet als ‚Namenlijsters‘ dienden opgenomen te worden in de NL. Uiteindelijk werd beslist deze burgerslachtoffers op te nemen in de NL, onder meer op basis van volgende door Piet Chielens geformuleerde overwegingen:

Over de Duitse militairen rijst op geen enkel moment twijfel: zij kwamen om in bevolen dienst, dus ‚sneuvelden‘ zij – stierven zij ‚den heldendood‘. De burgers waren ook allemaal in bevolen dienst, ze hadden weliswaar vrij de arbeidsopdracht aanvaard en werden daar ook voor vergoed, maar hun werkgever trad op voor de Duitse militaire bevelhebber voor een werk dat door de oorlogsomstandigheden noodzakelijk werd geacht. De aanwezigheid van de militairen gaf bovendien aan dat dit werk ook door de Duitse militaire overheid werd ‚bewaakt‘ en ‚aangejaagd‘. Dat geeft zeker aanleiding om te zeggen ‚door de oorlog‘, en m.i. zelfs ‚in bevolen dienst van de bezetter‘. Daarvoor kon je zelfs officieel als burgerslachtoffer worden erkend. Dus ook door ons, lijkt me.

Tenslotte werden op basis van informatie bekomen van François Hick, lokaal historicus te Gemmenich en omstreken en gepassioneerd stamboomdeskundige, nog 2 arbeiders die omgekomen zijn bij de bouw van Spoorlijn 24, geïdentificeerd in de Registers van de Burgerlijke Stand van Gemmenich. Het betreft een Belg, grondwerker: Verberckmaes Gustave, overleden op 2 oktober 1915 en een Duitser, ploegbaas Egsleer Martin overleden op 7 december 1916. Naar analogie met bovenstaande overwegingen, werden deze overledenen eveneens als burgerslachtoffers toegevoegd in de Namenlijst.

Patrick Rapoye

LE REVEREND PERE CHARLES O'KELLY DE GALWAY *een Luikse Achiel Van Walleghem*

Charles, Marie, Joseph, Adhémar, Adolphe, Louis, Etienne O'Kelly de Galway (1865-1951) was een priester-leraar van Ierse afkomst, actief te Luik maar ook vaak in Visé, Dalhem, Aubel en de Voerstreek. De familie O'Kelly de Galway was een Zuid-Nederlandse adellijke familie van Ierse oorsprong. Ze ontvluchtten Ierland door de godsdienstvervolgingen en vestigden zich, sinds het midden van de 18de eeuw, in Nederland en later ook in België.

JEZUÏET

Charles O'Kelly de Galway werd geboren te Buizingen op 18 mei 1865. Zijn vader was Louis, François, Joseph O'Kelly (Brussel, 29 december 1836 – Halle, 13 januari 1914), in 1860 gehuwd met Fanny Wissinger (1839-1909). Het gezin telde 11 kinderen en woonde achtereenvolgens in Wezet (Visé), Buizingen, Sint-Genesius-Rode en Halle. Overgrootvader Emmanuel, François, Hubert O'Kelly (Brussel, 3 november 1765 – Den Haag, 5 februari 1840) was in 1805 gehuwd met Marie-Colette van der Banck (Oostende, 1778 – Brussel, 1840). Emmanuel O'Kelly was advocaat en raadsheer bij de Hoge Raad

Vergadering van de Société Archéo-Historique de Visé in 1945 met Révérend Père Charles O'Kelly in het midden.

van Adel in Den Haag. Hij is overleden in Den Haag, wat er kan op wijzen dat hij, na de Belgische onafhankelijkheid, trouw bleef aan Oranje. Weliswaar overleed zijn weduwe enkele maanden later in Brussel.

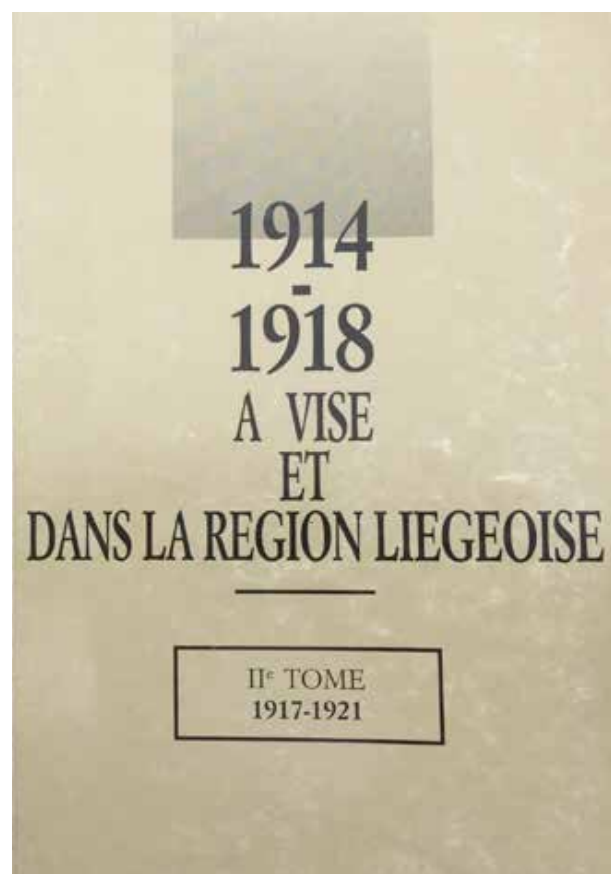
Le Révérend Père (Eerwaarde Vader) Charles O'Kelly was jezuïet. Hij studeerde in Namen, volgde middelbaar onderwijs in Turnhout, deed zijn noviciaat in Aarlen en vervolgens theologische studies in Dublin. Hij werd aldaar op 31 juli 1898 tot priester gewijd. De rest van zijn religieus leven als jezuïet speelde zich af te Luik en omstreken. Charles O'Kelly ging aan de slag als leraar Latijn in het Collège Saint-Servais te Luik, waar hij tot op 69-jarige leeftijd actief bleef en vele jaren anciënniteit telde als leraar van de 6de Latijnse.

Vaak kwam Charles O'Kelly in de dorpen van de provincie Luik, om daar bij te springen bij allerhande parochiale werkzaamheden. Vele jonge priesters waren midden 1914 gemobiliseerd in het Belgische Leger en hadden hun parochies moeten verlaten. Hij was ooggetuige van de brand van Visé in augustus 1914 en van de wandaden van de Duitsers tegenover de plaatselijke bevolking.

Charles O'Kelly was in zijn vrije tijd heemkundige en publicist en voerde eveneens talrijke stamboomonderzoeken uit. Hij was actief lid van de Société d'Art et d'Histoire de Liège en erelid van de Société Royale Archéo-Historique de Visé et sa Région. Hij liet aan deze verenigingen zijn persoonlijke archieven na, onder meer bestaande uit een dertigtal archiefdozen, schriften met notities, artikelen allerhande, enz. Deze archieven bevatten ook 11 schoolschriftjes die een handgeschreven oorlogsdagboek (1915-1921) vormden van gebeurtenissen in het Luik en omstreken tijdens WO I. Als dusdanig zijn deze 11 schoolschriftjes vergelijkbaar met de 13 schriftjes van Achiel Van Wallegghem, en tellen in gedrukte vorm eveneens ongeveer 600 bladzijden.

INFORMATIEBRON

De Société Royale Archéo-Historique de Visé et de sa Région ASBL en het Musée Régional d'Archéologie et d'Histoire de Visé, hebben in 1990 het initiatief genomen om de 11 schriftjes van Charles O'Kelly integraal in boekvorm¹ uit te geven. De originele schriftjes worden bewaard in het Musée Régional d'Archéologie et d'Histoire de Visé, net zoals deze van Achiel Van Wallegghem in het IFFM.

De dagboeken van Charles O’Kelly vormen een waardevolle informatiebron omdat ze een gedetailleerde beschrijving geven van gebeurtenissen uit het dagelijkse leven tijdens WO I in Luik, Visé, Aubel, de Voerstreek en omgeving. Zowel de impact van de oorlogsomstandigheden op het dagelijkse leven in de steden maar vooral op dit van het platteland, werden in detail beschreven. De sociale en economische gevolgen van de oorlog, zoals de prijsstijgingen van allerlei goederen werden toegelicht maar ook de beperking van de bewegingsvrijheid, het militaire treinverkeer, de pogingen om de Nederlandse grens over te steken en de werkzaamheden en levensomstandigheden van Russische krijgsgevangenen die in de streek verbleven, werden beschreven. Daarnaast vermeldde Charles O’Kelly de algemene ontwikkelingen en gebeurtenissen in de oorlog, naast lokale familiegeschiedenissen en plaatselijke aangelegenheden en zelfs de weerevolutie van dag tot dag. Le Révérend Père O’Kelly kon soms moeilijk zijn traditionele opvattingen verbergen, al komen van tijd tot tijd andere relevante en zelfs vooruitstrevende overwegingen tot uiting.

CIDER

Charles O’Kelly noteerde allerlei weetjes in de marge van het nieuws over de Grootte Oorlog. Zo heeft hij het geregeld over de prijs van de cider Ruwet, die sinds 1898 in Thimister, gelegen in het Land van Herve, werd gebrouwen: ‘*Le Cidre de M. Ruwet de Thimister se vend 30c le verre au boulevard du Midi à Bruxelles.*’ (zaterdag 25/8/1917 op p. 370) en ‘*Le cidre de la fabrique Ruwet a été payé 4,75 F en ces derniers temps, à présent 4 F et ce pour couvrir les frais et garder le personnel travailleur. Il fut défendu d’en fabriquer, mais il y a encore moyen d’en obtenir pour le public. Le cidre mousseux coûtait 0,90 F avant la guerre.*’ (zaterdag 16/11/1918 op p. 508). Cider Ruwet bestaat nog steeds maar wordt momenteel door de broers Hermans in Roeselare geproduceerd.

Achiel van Wallegghem heeft het ook uitgebreid over cider en dat naar aanleiding van zijn verblijf in de Calvados: ‘*Het is uit de appels dat de Normandiërs hun cider trekken. ... Het gebeurt dat men het sap zuiver in de ton of in de flessen doet, dat is dan de cider van eerste klas. De cidre bouché, zuivere cider op flessen, is door iedereen gegeerd, een parelende drank en zeer lekker. Nochtans wordt de meeste cider gemengd met water, soms wel met 2/3 water. In het begin is hij gewoonlijk ook nog tamelijk goed, doch na enige tijd wordt hij zuur en na meer dan een jaar is hij niet meer te drinken.*’ (1919, op p. 590).

De dagboeken van Charles O’Kelly gaan pas van start op 1 januari 1915 met als openingszin: ‘*150ième jour de la guerre. Temps 7h (Heure Greenwich). 5 degrés au-dessus de zéro.*’ In de begindagen van 1915 kwam hij wel nog geregeld terug op de gebeurtenissen in de streek tijdens de eerste oorlogsdagen en – maanden van 1914. In dagboekvorm lopen de schriftjes door tot midden augustus 1919 en geven een zeer gedetailleerd beeld van de gebeurtenissen gedurende deze periode. Daarna zijn er slechts maandelijkse bijdragen en dat tot oktober 1921. Gezien de risico’s die Charles O’Kelly tijdens de oorlog liep door het bijhouden van dergelijke gedetailleerde dagboeken, heeft hij in een aantal gevallen enkel initialen van personen vermeld of nogal cryptische afkortingen gebruikt. De dagboeken werden in het Frans geschreven maar citaten uit Nederlandstalige kranten zoals de Maasbode, het Vaderland, ... werden door Charles O’Kelly in zijn dagboeken in het Nederlands overgenomen.

GRIEPEPIDEMIE

Net zoals Achiel Van Wallegghem, heeft Charles O’Kelly zijn persoonlijk vergaarde informatie aangevuld met meer algemeen oorlogsnieuws uit de al dan niet gecensureerde kranten die hij kon bemachtigen. Het betrof dan nieuws over wat zich elders in het bezette België afspeelde en belangrijke gebeurtenissen die zich in het buitenland voordeden. Zo maakte hij onder meer melding van de uitgebroken griepiepidemie, de opstanden in Duitsland in 1918-1919, de gebeurtenissen in het Groothertogdom Luxemburg in 1919, de Ierse burgeroorlog in 1920-1921, enz. Ter illustratie, op zondag 23 februari 1919 noteerde Charles O’Kelly het volgende in zijn dagboek: ‘*Liège. Un aviateur irlandais, M Kennedy, part d’ici pour la Russie en guerre avec les Anglais. La question irlandaise, dit-il, s’arrangera par un compromis dans lequel le pays sera traité comme le Canada par ex. Tout le peuple est devenu membre du ‘Sinn Fein’ c’est à dire de la ligue ‘Nous-Mêmes’. Les Anglais ont fait de ces mots ‘Sinn Feiner’ c’est à dire partisan du Sinn Fein.*’ Wellicht is deze Kennedy nooit tot in Rusland geraakt en is hij mogelijks kort nadien overleden in Duitsland. In de CWGC-bestanden is een D. Kennedy terug te vinden, Aircraftman 2nd Class bij de 2nd Balloon Section, Royal Air Force, overleden op vrijdag 28 februari 1919 en begraven op het Cologne Southern Cemetery, plot XIII. E. 24. Hij was 18 jaar, vader onbekend en zoon van Mrs. Mary J. Kennedy, of Enagh, Limavady, County Londonderry.

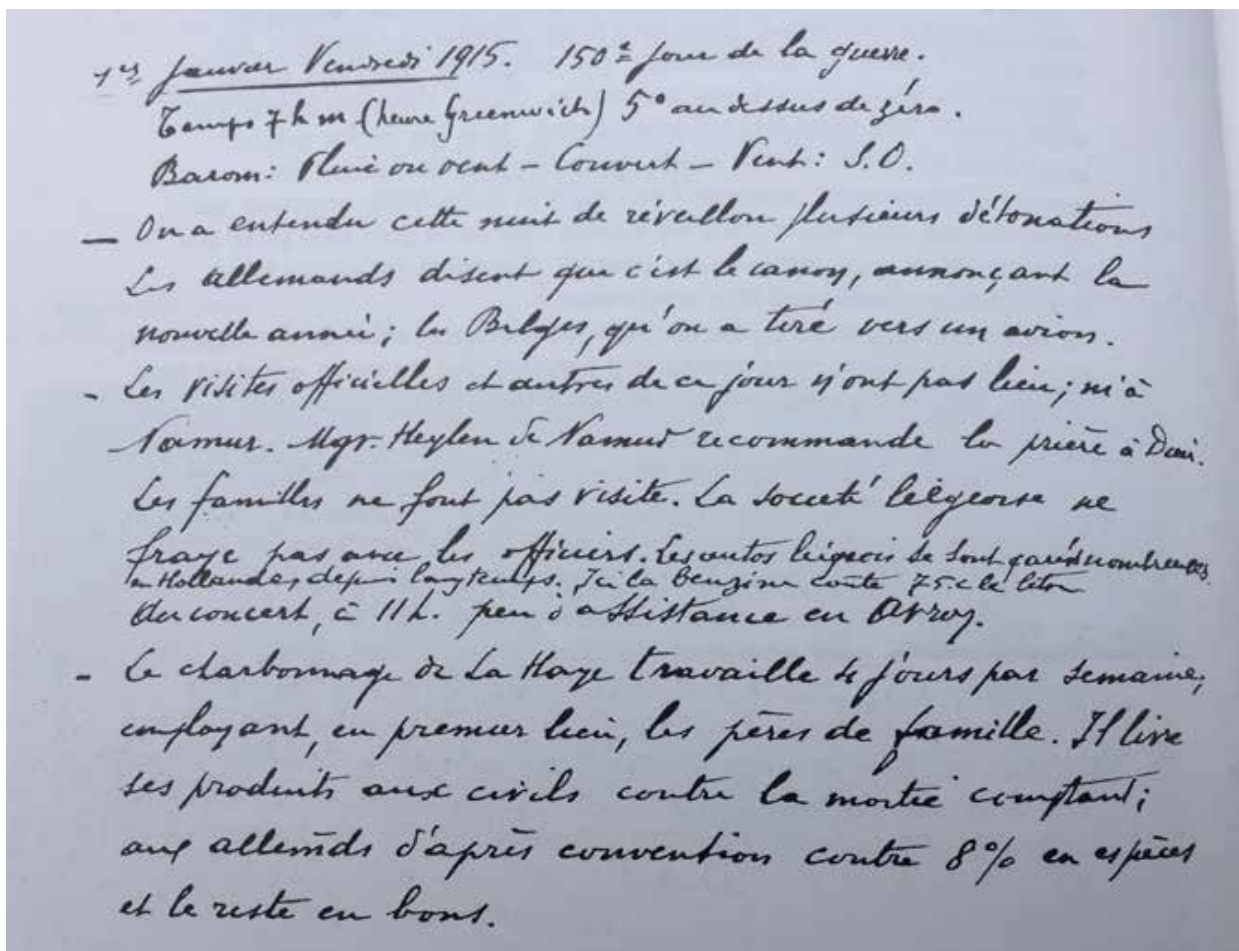
Het dagboek van Charles O’Kelly is binnen het IFFM-Kenniscentrum in beeld gekomen naar aanleiding van

werkzaamheden omtrent de Namenlijst. Zowel voor de identificatie van omgekomen Russische krijgsgevangenen, als voor slachtoffers aan de elektrische draadversperring tussen België en Nederland, bleek dit een uiterst nuttige bron. De dagboeken bevatten echter veel meer interessante informatie over onder meer het leven in bezet België gedurende de oorlog maar ook over gebeurtenissen van 1919-1920, direct bepaald door de gevolgen van WO I. Zo worden onder meer behandeld: de slechts geleidelijke terugtrekking van de Duitse troepen na de wapenstilstand, de terugkeer uit het buitenland van Belgische en andere krijgsgevangenen en de bezetting van het Rijnland door de geallieerde legers. In het boek 'Door Den Oorlog moeten Lijden – De Voerstreek in 1914-1918', van Guido Sweron en Rik Palmans, uitgegeven in 2014 door Toerisme Voerstreek vzw, worden de dagboeken van Charles O'Kelly,

net zoals in vele andere lokale publicaties, erkend als 'de meest waardevolle informatiebron over de oorlogsgebeurtenissen in deze streek'.

De dagboeken van Charles O'Kelly vereisen en verdienen wellicht een gedetailleerde analyse en studie, waarbij zeker verdere interessante informatie naar boven zal komen. De gedrukte versies van de dagboeken '1914-1918 à Visé et dans la Région Liégeoise' 1er Tome 1915-1916 en 2ième Tome 1917-1921, kunnen nog altijd besteld worden bij het Musée Régional d'Archéologie et d'Histoire de Visé. Er is sinds binnenkort eveneens een exemplaar beschikbaar in de bibliotheek van het IFFM-Kenniscentrum te Ieper.

Patrick Rapoye

Eerste bladzijden van de oorlogsdagboeken van Charles O'Kelly.

K O E N K O C H F O N D S

Nederlandse Annelien van Kempen
voert onderzoek naar versierde meelzakken uit WO I

DE EMOTIE VAN DE MEELZAK

De voorbije zomer deed kunstenaar en onderzoekster Annelien van Kempen uit het Nederlandse Voorburg met steun van het Koen Kochfonds research naar de versierde meelzakken van Herbert Hoovers Commission for Relief in Belgium in de collectie van het In Flanders Fields Museum in Ieper. De zakken vol meel uit de VS en Canada waren bedoeld als voedselhulp aan het bezette België in WO I. Doorgaans ken je geen ruggengraat of gevoelens toe aan een bloemzak. De Belgische naaisters, borduursters, kantwerksters en schilders die de zakken kunstig bewerkten, getuigden echter van enthousiasme, creativiteit en vindingrijkheid, evenzeer als patriottisme en diepe dankbaarheid ten aanzien van de gulle schenkers. Het IFFM herbergt alvast enkele topstukken, die de passie van Annelien van Kempen voor haar onderzoeksobject verder aanwakkerden.

MD: Waarom heb je het In Flanders Fields Museum bezocht eind juni 2019?

AvK: 'Het In Flanders Fields Museum heeft een interessante collectie versierde meelzakken uit de tijd van de bezetting '14-'18. Het Kenniscentrum heeft mij veel nuttige informatie gestuurd en literatuurverwijzingen over de voedselhulp in die periode. Ook ontving ik foto's van hen van de tentoonstelling 'Remembering Herbert Hoover and the Commission for Relief in Belgium' uit 2013. Ik heb het afgelopen jaar diepgaand literatuur- en onlineonderzoek gedaan naar de zakken, nu wilde ik de collectie meelzakken ter plekke en in detail komen onderzoeken.'

'Elke zak koestert een kwetsbaar en kostbaar verhaal.'

MD: Hoe ben je ertoe gekomen om dit onderwerp te bestuderen? Welk aspect trekt je precies aan?

AvK: 'Zakken fascineren me al sinds mijn jeugd. Zakken zijn overal om ons mensen heen. We gebruiken ze. Ze zijn van katoen, jute, papier, kunststof. De vorm is plat als een zak leeg is en driedimensionaal als de zak gevuld is. Je kan ze binnenstebuiten keren. Voor mij is de essentie van een zak, dat hij verhult in vorm en inhoud en daarmee een mysterie in het leven roept. Elke zak koestert een kwetsbaar en kostbaar verhaal.'

Specifiek de versierde meelzakken in WO I intrigeren me, door mijn onbekendheid met de geschiedenis. Ik hoorde erover in januari 2018 in Leiden van de Amerikaanse Linzee Kull McCray. Zij was in Nederland voor de presentatie van haar nieuwe boek 'Feed Sacks', bij de gelijknamige tentoonstelling in het Textile Research Center. Er was één versierde meelzak uit WO I tentoongesteld. De geborduurde meelzak intrigeerde me. Ik wilde er meer over weten. Opmerkelijk genoeg kwam alle informatie in het Engels en uit de Verenigde Staten met het blijde verhaal, dat het Belgische geschenken uit de Eerste Wereldoorlog waren, gemaakt uit dankbaarheid.

Ik vroeg me af of het echt zo was, dat vrouwen uit dankbaarheid zijn gaan borduren in tijd van oorlog en bezetting. Het ging over mijn buurland en ik was tegelijk benieuwd naar het Belgische perspectief over de versierde meelzakken uit WO I. Waarom wist ik niet dat alle zakken meel in de haven van Rotterdam aankwamen en er overgeslagen werden, in de stad nota bene waar ik studeerde en 10 jaar heb gewoond?'

MD: Waar kwamen die meelzakken van de Commission for Relief in Belgium vandaan en waarom?

AvK: 'Brood was een hoofdbestanddeel van het eten van de mensen. Door de Duitse bezetting kon er onvoldoende meel België bereiken om er brood van te bakken. Via internationale

Onderzoekster Annelien van Kempen onderwierp de collectie versierde meelzakken van het IFFM in leper aan een grondige inspectie, tot en met de verf, de borduurgarens en de geklonterde meelresten aan de binnenkant toe. Deze beschilderde meelzak, toegeschreven aan schilder Sabot, 1916 (inv. nr. IFF 003421), is een schenking van Humbert Pecsteen uit Ruddervoorde in 2017. (Foto MD)

hulpverlening, die op gang kwam in oktober 1914, kon er meel en tarwe worden geïmporteerd. Buiten België organiseerde de Commission for Relief in Belgium de coördinatie van hulpacties, deed aankopen van tarwe en meel en transporteerde deze via de haven van Rotterdam België in. Daar nam het Comité National de Secours et d'Alimentation de goederen in ontvangst en distribueerde ze naar de steden en dorpen in België.

In het eerste jaar dat deze hulpverlening op gang kwam, is het mijn indruk, dat er vooral meel is geïmporteerd, dat in zakken verpakt was. Later kwamen de maalderijen in België beschikbaar en kon de voedselhulp economischer georganiseerd worden, door tarwe in bulk naar België te vervoeren om die daar tot meel te malen. Het meel, verpakt in zakken, kon direct door naar de bakkerijen. Eenmaal gelegeerd bij de bakkers was de vraag wat te doen met de lege meelzakken.'

MD: Waarom werden ze door Belgische meisjes en vrouwen geborduurd?

AvK: 'Vrouwenorganisaties hebben toen het initiatief genomen meelzakken te gebruiken om kleding van te naaien voor kinderen. Het gaf werkgelegenheid aan werkloze naaisters. Borduursters vonden werk door de meelzakken te borduren en te hermaken tot kussens, schorten, tasjes, tafellopers. Werkzoekende kunstenaars zijn gevraagd om de meelzakken

Kort profiel van Annelien van Kempen

Als boerendochter (1955) groeide Annelien van Kempen op in een creatief gezin op een Nederlandse boerderij in Achthuizen, Goeree-Overflakkee. Ze studeerde rechten aan de Erasmus Universiteit Rotterdam (1979) en werkte als bedrijfsjurist in de baggersector, de textielindustrie en de verpakkingindustrie. Vervolgens gaf ze leiding aan de promotie van de glasrecycling in Nederland en was directeur van de ambachtelijke kristalfabriek en bestuurder van het Nationaal Glasmuseum in Leerdam. Na 1996 werkte ze als zelfstandig professional, o.m. bij de opstart en ontwikkeling van ambachtelijke glasstudio's, loopbaancoaching voor extra intelligente mensen en de begeleiding van creatief ondernemerschap.

Annelien Van Kempen heeft een dochter en woont met haar partner in Voorburg. Haar atelier is gevestigd in Leiden. Sinds 2002 is zakken maken haar thema. Als glasblazer blies ze vele 'glazen zakken' uit heet, gesmolten glas. Tegenwoordig creëert ze quiltzakken van gerecycleerde kleding en gebruikt huishoudtextiel.

Sinds haar kennismaking met versierde meelzakken uit WO I is Annelien van Kempen in binnen- en buitenland op zoek naar de ontrafeling van de onbekende en schijnbaar mythische geschiedenis van deze meer dan 100 jaar oude, kennelijk internationaal vermaarde zakken. Over haar zoektocht, ontmoetingen en onderzoek brengt ze verslag uit in haar blog, schrijft ze artikelen en houdt ze lezingen.

te beschilderen. Meisjesscholen regelden een partij lege zakken en gingen klassikaal aan de slag om de zakken te hermaken en te versieren, net als de borduursters. Kantwerksters kregen werk en klossen kant om toe te voegen als versiering aan de hermaakte zakken. Zo kwamen de, wat ik in een verzamelnaam 'versierde meelzakken' noem, tot stand.

Versierde meelzakken die klaar waren, gingen in de verkoop. Via tentoonstellingen, tombola's, Sint-Nicolaasverkoppen, loterijen, advertenties, via alle mogelijke kanalen zijn ze te koop aangeboden in de jaren 1915 en 1916. Ook zijn er bestellingen gedaan door Amerikaanse hulpverleners, die ze thuis als geschenk gaven aan begunstigers van hun hulpacties.

Ook buiten bezet België zijn versierde meelzakken tentoongesteld en te koop aangeboden, onder meer in Parijs en de Verenigde Staten. In België varieerden de prijzen van 4 francs voor een onbewerkte meelzak, lokaal verkocht in een dorp, tot 50 à 300 francs voor een exclusieve meelzak tentoongesteld in het kunstmuseum van Brussel en Antwerpen.

De opbrengst van alle verkopen was bestemd voor hulpverlening aan oorlogsslachtoffers, de weduwen en wezen, Belgische krijgsgevangenen in Duitsland en andere hulpbehoevenden.'

MD: Wat gebeurde er verder met die meelzakken?

AvK: 'Was er interesse voor; wie waren de klanten, zal je afvragen. Daarvoor is het interessant om te kijken naar de versieringen die op de meelzakken zijn aangebracht. Het meel dat België binnenkwam, is afkomstig geweest uit 2 graanproducerende landen, de Verenigde Staten en Canada. Alle meelzakken waren van katoen en in die landen voorzien van een bedrukking waarop de naam stond van de leverancier van het meel. De meeste zakken waren ook bedrukt met een klinkende merknaam, een kleurrijk beeldmerk, een kwaliteitsaanduiding als 'hard wheat' of 'winter wheat', en een reclametekst als 'high patent' of 'the famous roller flour'. Andere meelzakken vermeldden de naam van de leverancier met een bemoedigende tekst, zoals 'War Relief Donation' of 'Belgian Relief Flour'. Vooral uit Canada kwamen ook zakken met bedrukkingen van teksten als 'Canada's Gift' en 'Farine offerte par les Citoyens de ... aux Habitants de l'Héroïque Belgique'.

Het initiatief om de geleegde meelzakken in België te hergebruiken en te versieren zal mede geïnspireerd zijn door de fijne structuur van de katoenen stof en de bedrukkingen. Ik krijg de indruk dat de meelzakken gesorteerd zijn, voordat ze voor versiering in aanmerking kwamen. Er kwamen honderdduizenden zakken met meel het land binnen, welke geleegde zakken kies je dan om te gaan bewerken?

'De versieringen zijn uniek, geen versierde meelzak is hetzelfde.'

De American Passchendaele Memorial Garden (2016) in het Zonnebeekse kasteelpark werd geïnspireerd door de voedselhulp van de Commission for Relief in Belgium. De metalen structuur met geborduurde poppy symboliseert de bloemzakken die van over de Atlantische Oceaan kwamen en versierd werden met verf en borduurwerk. Ontwerp Christophe Gaeta. (foto MD)

Ten eerste is gekozen voor zoveel mogelijk verschillende meelleveranciers, uit zoveel mogelijk diverse plaatsen. Ten tweede werd de voorkeur gegeven aan expressieve, kleurrijke en exotische beeldmerken, zoals een Indiaan met verentooi, jonge deernes met graanhalmen of maalterijen langs lieflijk stromende beken. Ten derde was de keuze er voor sprekende, opbeurende teksten. En een vierde criterium kon zijn: de wens juist geen of zo min mogelijk bedrukking te zien, zodat de Belgische decoraties volledig tot hun recht zouden komen. De Belgische borduursters, naaisters en kunstenaars hebben zich uitgeleefd om de bedrukkingen zo goed mogelijk tot hun recht te laten komen, maar vooral om met verve patriottische elementen toe te voegen. Ze werkten met de kleuren van de Belgische vlag, het rood, geel, zwart, die van de Amerikaanse vlag, rood, wit, blauw, en de Canadese vlag, voornamelijk rood en wit. En meestal voegden ze Belgische patronen toe, zoals de leeuw, de nationale vlag, koning Albert en koningin Elisabeth, stadstaferele, teksten met de strekking 'dank je wel Amerika'. Verder borduurden ze Amerikaanse adelaars, graanhalmen en vlaggen van geallieerde landen. Kunstenaars schilderden kinderportretten, landschappen, stadsgezichten en stillevens. De versieringen zijn uniek, geen versierde meelzak is hetzelfde. Mensenhanden hebben de meelzakken op unieke wijze gedecoreerd, toch zijn er maar een klein deel voorzien van de naam van de borduurster of kunstenaar, dan wel gesigneerd. Jaartallen zijn meestal wel aanwezig op de zakken, voornamelijk de oorlogsjaren 1914-1915.

De kopers van de versierde meelzakken waren welgestelde mensen, van wie verwacht mocht worden, dat ze hun financiële bijdrage leverden aan goede doelen. Ze kochten de zakken om vaderlandslievende sier te maken in hun huizen, om ze als geschenk weg te geven, maar ook en vooral om het initiatief van het werk aan de meelzakken te ondersteunen en hulp te bieden aan behoeftigen.'

MD: Waar bevinden zich de grootste collecties? Berusten ze ook in Vlaamse musea of in particulier bezit? Waar dan?

AvK: 'In België zijn de grootste collecties, die mij bekend zijn, te vinden in het Jubelpark in Brussel: het War Heritage Institute bezit naar schatting 42 meelzakken, het Museum voor Kunst & Geschiedenis bezit zelfs 58 meelzakken. Samen goed voor 100 exemplaren.

Het In Flanders Fields Museum bezit volgens mijn telling 23 meelzakken. Andere Vlaamse musea hebben collecties van minder dan 10 stuks.

Enkele Belgische particuliere verzamelaars hebben meerdere tientallen versierde meelzakken in hun bezit. Zij staan ervoor open om deze in bruikleen te geven voor tentoonstellingen, waardoor er de afgelopen jaren ook heel wat voor het publiek te zien waren.

In de Verenigde Staten is de verzameling van oud-president Herbert Clark Hoover (1874-1964) de meest omvangrijke. Hoover was directeur van de Commission for Relief in Belgium en ontving in die tijd honderden meelzakken van bewonderaars. Als 31e president van Amerika heeft Hoover een eigen bibliotheek en museum, het Herbert Hoover Presidential Library and Museum, in West Branch, Iowa en bovendien heeft hij op Stanford University in Stanford, Californië, het Hoover Institution opgericht. Daar liet hij een groot deel van zijn archief, bibliotheek en collecties onderbrengen. Hoovers collectie meelzakken in Iowa is ruim 450+, in Californië 160+ stuks.'

MD: Hoe schat je de verzameling van het In Flanders Fields Museum in? Heeft ze iets opgeleverd voor je onderzoek?

AvK: 'Mijn bezoek aan het IFFM is bovenal de bevestiging van de noodzaak om versierde meelzakken fysiek te bestuderen. Ik heb er letterlijk met mijn neus bovenop gezeten, maar heb ze ook op afstand beschouwd. Ik heb ze tezamen kunnen leggen voor vergelijking. De rijkdom aan informatie die tot me komt uit details, zoals de katoenen stof, de borduurgarens, borduursteken, de verf, het kant, de stiknaden, franje, de afwerking en inlijsting, geklonterde meelresten, het verbleken van de kleuren en vergaan van het materiaal, al deze fysieke aspecten maken de collectie van het IFFM voor mij fascinerend.

Bedenk ook dat 8 van deze meelzakken behoren tot de 'verzameling versierde bloemzakken', sinds 2014 beschermd als Topstuk. Zij zijn erkend als Vlaams erfgoed en staan vermeld op de Topstukkenlijst. De verscheidenheid van de collectie is groot en maakt nieuwsgierig.'

'Diverse versierde meelzakken uit de IFFM-collectie haalden de Vlaamse Topstukkenlijst.'

MD: Is het mogelijk om een typologie van de versierde meelzakken op te maken? Wat zijn je belangrijkste bevindingen?

AvK: 'Ik beschik voor mijn onderzoek inmiddels over een Register van Meelzakken, waarin 300 zakken zijn opgenomen.

De indeling van het register is logistiek bepaald. De zakken waren in oorsprong immers transportverpakkingen. Het traject begint met de plaats van herkomst van de zakken meel in Noord-Amerika. Daarna volgt de reis per oceanstomer naar Rotterdam, waar de overslag plaatsvindt in binnenschepen voor doorvoer naar België. Dan is er de plaats van lediging van de zakken meel bij de bakkers. Vervolgens gaan de lege zakken naar een locatie waar vrouwen, meisjes en kunstenaars decoraties aanbrengen, vooral met Belgische en Amerikaanse patriottische motieven, waardoor de meelzakken transformeren tot versierde meelzakken en verkocht worden. Uiteindelijk is er het museum of de particuliere collectie waar de versierde meelzakken zich nu bevinden.

De verzameling meelzakken van het IFFM had ik op basis van foto's al opgenomen in mijn Register van Meelzakken. Door mijn verblijf in Ieper eind juni 2019 kan ik nu een gedetailleerde beschrijving maken. Ik noem enkele bevindingen.

De herkomst van de IFFM-meelzakken is:

LAND VAN HERKOMST	STAAT/PROVINCIE	AANTAL IFFM
Verenigde Staten	Kansas	4
	New York	3
	Californië	2
	Minnesota	2
	Nebraska	1
	Ohio	1
	Virginia	1
	Onbekend	1
Canada	Ontario	1
	Québec	1
Onbekend/Geen		4
Totaal Meelzakken IFFM		23

De IFFM-meelzakken zijn al of niet versierd:

BEWERKING IN BELGIË		AANTAL IFFM
Onbewerkte Meelzakken		4
Bewerkte meelzakken		19
<i>Geborduurd</i>	6	
<i>Geborduurd en kant</i>	3	
<i>Geborduurd en beschilderd</i>	8	
<i>Beschilderd</i>	2	
Totaal Meelzakken IFFM		23

Bij de bewerkte IFFM-meelzakken heb ik een paar bijzonderheden opgemerkt.

1) Een geval apart: een kamerscherm

In de verzameling van het IFFM is een kamerscherm opgenomen, met daarin 8 panelen van versierde meelzakken. Ik heb als eerste onderzoeker het voorrecht gehad, om het kamerscherm in het nieuwe archiefdepot aan de Zonnebeekseweg in Ieper te bestuderen. Tot mijn verrassing heb ik vastgesteld, dat er 6 meelzakken zijn gebruikt om 8 panelen te maken. Voor 4 van de panelen zijn de voor- en achterzijde van een meelzak gebruikt, namelijk 'Sperry Mills-American Indian' en 'California', respectievelijk 'McDonald & Robb's' en 'Citoyens de Valleyfield'. Opmerkelijk is, dat alle panelen zeer professioneel geborduurd zijn en beschilderd, maar zonder patriottische versieringen. Jammer genoeg is er geen signering.

2) Combinatie bewerk/onbewerk

De IFFM-collectie bevat 2 bewerkte meelzakken, waarvan ook onbewerkte meelzakken in de collectie terug te vinden zijn. Het gaat om 'Gold Medal' van Washburn-Crosby Co., Buffalo, New York en 'Sperry Mills-American Indian' van Sperry Flour Co., Californië.

3) Meerdere meelzakken kregen een vaderlandslievende versiering.

PATRIOTTISCHE VERSIERINGEN	AANTAL
Belgische Vlag	8
Kleuren zwart geel rood	4
Geen	7
Totaal	19

4) Van de meeste versieringen is de maker onbekend.

ZAKKEN OP NAAM, DUS MET SIGNERING	AANTAL
Geborduurd	1
Beschilderd	2
Geborduurd en beschilderd	3
ZAKKEN ZONDER SIGNERING	13
Totaal	19

De Belgische borduursters, kantwerksters en schilders zijn enthousiast, creatief en vindingrijk omgegaan met het materiaal. Wie het waren, is meestal onbekend.

Annelien van Kempen toont de grootste versierde meelzak die zij tot heden bestudeerde. De meelzak 'Gold Medal' bevatte 220 Lbs. (100 kg) meel en is hermaakt tot tafelkleed van 140x125 cm. Herkomst van de katoenen zak is de meelfabriek Washburn Crosby Co., Buffalo, New York, later geborduurd en met naaldwerk versierd in België, 1914-1915-1916 (inv. nr. IFF 001646). De IFFM-verzameling bevat ook een onbewerkte meelzak 'Gold Medal' van 98 Lbs. Evenzo heeft het Memorial Museum Passchendaele 1917 in Zonnebeke versierde meelzakken 'Gold Medal' in de collectie. (Foto MD)

Vergelijkend onderzoek van 2 versierde meelzakken behorend tot de verzameling bloemzakken op de Topstukkenlijst. Ze zijn afkomstig van maalderijen uit Wichita, Kansas (afgekort 'KANS.' resp. 'KAS.'). en geborduurd in België in de kleuren van de nationale vlaggen van België en de VS. 'Kansas W Flour' van The Wichita Flour Mills Company (inv. nr. IFF 001645) is omrand met naaldwerk en geklost kant. 'Vigor' van The Red Star Mill Elevator (inv. nr. IFF 000845) draagt het portret van de Amerikaanse president Wilson, een medaillon uit een Ansichtkaart, vastgezet met borduursteeken. De meelzak is gesigeneerd 'Mme Charels'. Zij decoreerde de zak ook met portretten van 'Le Roi' (Albert I) en 'La Reine' (Elisabeth) onder een gouden kroon, geflankeerd door 2 Belgische vlaggen. (Foto MD)

MD: Was het onderwerp dan nooit eerder bestudeerd?

AvK: 'Iedere geschiedenis wordt anders verteld, vanuit een nieuwe context, cultuur en traditie. Als zelfstandig kunstenaar en onderzoekster vertel ik het verhaal op eigen wijze.

Ik heb me vanuit mijn passie voor zakken op het onderzoek gestort. Van lieverlee kom ik erachter, wie al eerder de versierde meelzakken heeft bestudeerd en wat er in de afgelopen 100 jaar aan kennis is ontwikkeld, dan wel verloren lijkt te zijn gegaan. Ik heb een bibliografie samengesteld, die is gepubliceerd op mijn blog <http://meelzak.annelienvankampen.nl>.

Het is één van mijn doelstellingen, om het organisatietalent van de vrouwen te beschrijven en te presenteren, die het initiatief namen om de meelzakken te hergebruiken. Daarbij wil ik waardering geven aan het ambachtelijke werk van vrouwen en meisjes.

Toen ik begon met mijn onderzoek, verwachtte ik rapporten te zullen vinden over borduurwerk organiserende comités, foto's van bordurende vrouwen en meisjes, dagboeken van hen met aantekeningen over patroonontwerpen en het borduren. Na anderhalf jaar onderzoek heb ik van dit alles slechts één of een paar bronnen gevonden, dankzij de hulp van erfgoedinstellingen, museumconservatoren en archivariissen. Mijn onderzoek zet zich dus voort!

'Ik wil ook waardering geven aan het ambachtelijke werk van vrouwen en meisjes.'

MD: Welke plannen heb je verder met de resultaten van je onderzoek?

AvK: 'De uitkomsten wil ik presenteren, om publiek erbij te betrekken en ook om inkomsten te genereren, zodat ik mijn onderzoek kan bekostigen. Daarom ben ik blij met de bijdrage van het Koen Kochfonds, die mij in staat stelde tot een verblijf in leper.

Mijn droom is om een grote internationale tentoonstelling te organiseren met de mooiste en meest sprekende versierde meelzakken uit alle musea en particuliere collecties in de wereld, gecombineerd met het uitbrengen van een rijk geïllustreerd boek.

Wie weet kom ik stapsgewijs zover! Daarom publiceer ik over de resultaten van mijn onderzoek op mijn blog <http://meelzak.annelienvankampen.nl>. Geïnteresseerden kunnen daar alles

lezen wat ik tot heden heb ontdekt. Ik streef ernaar mijn blogs in het Nederlands, Frans en Engels te schrijven, omdat ik het onderwerp internationaal aandacht wil geven.

Ook houd ik graag lezingen. In Nederland heb ik er enkele gegeven, die enthousiaste reacties opleverden. Verder schrijf ik artikelen, bijvoorbeeld een voor Patakon, het tijdschrift voor bakergoed van het Bakkerijmuseum in Veurne. Volgend jaar hoop ik een bijdrage te leveren aan het Jaarboek van het IFFM.

Ten slotte wil ik mijn grote dank uitspreken aan het hele team medewerkers van het Kenniscentrum. Dankzij hun aandacht en gastvrijheid heb ik mijn onderzoek kunnen doen. Met name de ondersteuning van Frederik Vandewiere en Els Deroo was onontbeerlijk om mijn verblijf tot een succes te maken. Dominiek Dendooven stimuleerde me door zijn kennis te delen, bronnen en ideeën aan te reiken. Ik hoop met mijn onderzoek een bijdrage te leveren aan de ontsluiting van informatie die door de verzameling versierde meelzakken in het Kenniscentrum aanwezig is.'

Annelien van Kempem, kunstenaar en onderzoekster

Adres: Buitenruststraat 32, NL - 2271 HB Voorburg

T +31 (0)6 15626367

E info@annelienvankampen.nl

W <http://www.annelienvankampen.nl>

Blogwebsite 'Versierde meelzakken in WO I': <http://meelzak.annelienvankampen.nl>

Marc Dejonckheere

Iraanse Fateme Shadi Afrooz
werkte enkele maanden in het IFFM

‘LEPER WAS FASCINEREND!’

Op donderdag 25 juli 2019 liep de ‘stageperiode’ van de Iraanse Fateme Shadi Afrooz af en zoals het traditie is in het IFFM had ze een rapport klaar voor de medewerkers van het museum. Een unieke gelegenheid om nader kennis te maken met deze vriendelijke, warme en enthousiaste dame. We hadden een aangenaam gesprek met Fateme, enkele uren vooraleer ze terugging naar Iran met een tas vol warme herinneringen aan leper en het IFFM.

MASHHAD

Ze is afkomstig van Mashhad, de tweede grootste stad van Iran, in het noordoosten van het land gelegen. Elf jaar geleden verliet ze haar geboortestad om in Teheran te gaan werken. Het Tehran Peace Museum werd voor 10 jaar haar werkstek en zij deed haar job graag. Als student ‘Master in Internationaal Recht’ leerde zij het museum kennen. Ze zag ergens een affiche voor een workshop over massavernietigingswapens hangen, registreerde zich, ging erheen en wist bijna onmiddellijk: dit is de plaats waar ik moet zijn.

Voor de aanwezigheid binnen het museum van vrijwilligers, die zélf slachtoffer waren geweest van aanvallen met chemische wapens fascineerde haar. Het was de politiek van het museum om niet alleen ‘dingen’ tentoon te stellen maar ook mensen aan het woord te laten, soms mensen die door het gas in hun gezondheid geraakt waren. En deze ervaringen, die kennis, dat nam de jonge Fateme in zich op om nooit meer te vergeten: *‘Die vrijwilligers vertrouwen je als jongere, ze geven je de ruimte om te werken en je ideeën en projecten te ontwikkelen. En als je hen om raad vraagt dan staan zij steeds klaar om je te steunen... Ik wilde daar blijven en sociale en educatieve projecten ontwikkelen.’*

KHATERI

En toch nam ze in september verleden jaar een resoluut besluit: ze verliet na tien jaar Teheran en keerde terug naar haar geboortestad Mashhad om daar een netwerk van vredesstudie en conflictpreventie op te zetten. Maar daarvoor wilde ze eerst nog internationaal ervaring opdoen. Toen ze daarover sprak met Dr. Shahriar Khateri¹, stichter en bezieler van het Tehran Peace Museum, suggereerde hij onmiddellijk leper: *‘Het was Shahriars idee om mij naar hier te zenden. Hij kent deze plaats...’*

En zo werd Fateme tijdelijk leperlinge. Op onze vraag of het goed leven was in leper, antwoordt ze met een vleugje humor:

¹ In VIFF-Flash nummer 55 (augustus 2015), p. 2 e.v., verscheen een artikel over Shahriar Khateri van de hand van Jan Breyne onder de titel: ‘Van Strijder tot Vredestichter’

Fateme op de laatste dag van haar verblijf in leper.

'Nee, het was niet goed leven, het was fan-tas-tisch leven. Ik vind de woorden niet om uit te drukken wat ik hier heb ervaren'. En in haar ogen verschijnen pretlichtjes. Hier heeft ze 'de tijd van haar leven' beleefd en enorm veel ervaring opgedaan: 'Het IFFM is hét voorbeeld hoe we in Teheran ons museum moeten beheren. De stichters van ons museum waren mensen met een juridische, medische en scheikundige achtergrond. Dat had uiteraard alles te maken met de chemische oorlogsvoering. Ze hadden weinig geschiedkundige, archeologische of museale ervaring. Maar het waren bezielde mensen, die vanuit hun gedrevenheid een museum hebben samengesteld, eerst in een kleine ruimte. En langzaam groeide het project, én de plaatsruimte. Vandaag kunnen we zeggen dat het museum volwassen is geworden.'

PROFESSIONEEL

Door de aanwerving van een 'professional' in museologie en door het opzetten van educatieve en culturele programma's evolueerde het Tehran Peace Museum inderdaad in de richting van een professioneel museum. En het was tijd om zich te concentreren op een aantal nieuwe aandachtspunten: tijdelijke tentoonstellingen, depotvorming, ticketverkoop, relatie met historici, ...

'En dit zijn nu allemaal dingen, waarover ik in Ieper enorm veel heb bijgeleerd', vervolgt Fateme, 'ook over de manier waarop het museum mensen kan samenbrengen. Het museum van Teheran is een plaats van verbondenheid geworden. Het is niét zo dat de mensen er komen werken en dan naar huis en gezin gaan. Omwille van de vriendelijke en veilige atmosfeer in het museum brengen de medewerkers hun familie, hun kinderen en kleinkinderen in contact met het museum, ... En zo groeide het groepsgevoel, en doen we dingen, die gelijkaardig zijn aan jullie VIFF-slagveldreizen. Ik geef een voorbeeld: bij de verjaardag van de gasaanval van Saddam Hussein op Sardasht op 28 juni hebben we met een groep van het museum een trip naar de getroffen stad - per wagen ongeveer 1.000 km ver - georganiseerd om de mensen ter plaatse te tonen dat we hen niet vergeten zijn. Dit lijkt al sterk op de Remembrances en VIFF-reizen van hier...'

'THE STORIES OF FLOWERS'

Het eindrapport van Fateme voor de medewerkers droeg als titel: 'the Stories of Flowers', een eigenaardige titel. 'Dat probeer ik uit te leggen', begint ze, 'ik heb hier vooreerst de grote betekenis gezien, die aan bloemen wordt gegeven: de poppy voor de Britten, de korenbloem voor de Fransen, het madeliefje voor de Belgen, ... Achter elke bloem zitten miljoenen verhalen van individuele personen, die rechtstreeks of onrechtstreeks door de oorlog worden getroffen. Het zijn verhalen van 'medestanders', maar ook van vroegere 'tegenstanders'. Ik heb hier vastgesteld dat ook de menselijke verhalen van de Duitsers verder verteld worden. Dat heb ik enorm

gewaardeerd: dit betekent een enorme stap naar échte vrede! Zoals die oude veteraan zei: 'Always remember both sides of the line'. Ook bij ons willen wij niet spreken over de zogenaamde schuld van Saddam of het Iraakse volk: op die manier zouden wij alleen verder doen als hij, en dat willen wij helemaal niet.

Belangrijk voor mij is ook het feit dat men niet alleen focust op de geschiedenis van de supermogendheden, maar ook op de soldaten van de koloniale legers. Nogal dikwijls staan de grote mogendheden 'always on the top' en de rest van de betrokken landen worden vergeten. Maar in Ieper vestigen ze hier heel bewust de aandacht op... En wat die titel betreft, die is ook poëtisch bedoeld: mensen, die proberen de vrede te verspreiden, zijn als bloemen, schitterende bloemen...'

BOODSCHAP

Enkele uren na dit gesprek vertrekt Fateme terug naar Iran. Heeft ze dan nog een laatste boodschap voor de Ieperlingen ? *'Ik dank allen die ik mocht ontmoeten, voor hun vriendelijkheid. Het positieve effect van mensen samenbrengen, van spreken met elkaar, elkaar ontmoeten kan niet genoeg worden benadrukt. En nog iets: de geschiedenissen van oorlogen worden dikwijls herhaald. Wij mogen nooit vergeten hoe voorgaande conflicten zijn ontstaan. Misschien kunnen wij op die manier nieuwe conflicten vermijden. Als we onze geschiedenis vergeten, zullen er nieuwe oorlogen komen, steeds opnieuw. En ten slotte: de mensen in Iran, die gesaanvallen en ander onheil over zich kregen, willen geen oorlog, nooit meer. Zelfs als anderen het anders voorstellen!'*

Jan Breyne

Fateme rapporteert over haar ervaringen als stagiaire in het IFFM.

Het Koen Kochfonds van de Vrienden van het IFFM

De Vrienden van het In Flanders Fields Museum (VIFF) stellen zich tot doel het gedachtegoed van het museum en het Kenniscentrum te ondersteunen via het organiseren van diverse activiteiten en publicaties. Zo beheert de VIFF het Koen Kochfonds, een studiefonds dat samengesteld is uit een percentage van het lidgeld en donaties.

Het Koen Kochfonds kan studenten en/of stagiairs aan het IFFM-Kenniscentrum financieel ondersteunen bij hun studiewerk over de Eerste Wereldoorlog in de Ieperboog, de Westhoek of België of over een ander aspect van de collectie van het IFFM en/of het Kenniscentrum. Andere aanverwante of gelijkaardige projectvoorstellen worden intern beoordeeld. Het fonds is genoemd naar de Nederlandse prof. dr. Koen Koch (1945-2012). Als academicus hield hij zich voornamelijk bezig met vraagstukken van staatsvorming, kernbewapening en buitenlands beleid, nationalisme en nationale minderheden. Zijn bijzondere belangstelling ging uit naar de mechanismen van oorlog en vrede. Daarnaast had hij een grote kennis van de slagvelden van de Eerste Wereldoorlog. Die kennis vond haar weerslag in talloze publicaties en studiereizen. Als VIFF-lid was hij ook gids op slagveldreizen en literaire reizen georganiseerd samen met het IFFM.

Aanvragen voor toelage kunnen gericht worden aan het Kenniscentrum In Flanders Fields, t.a.v. Beoordelingscommissie Koen Kochfonds, Sint Maartensplein 3, 8900 Ieper.

B O E K B E S P R E K I N G

Luc Vanacker zoekt de aanstoker van de oorlog

‘OVER DIE OORLOG’

Wie was nu verantwoordelijk voor het begin van de oorlog? Meer dan een eeuw na de feiten zijn de historici en andere wijzen het er nog niet over eens. Zij blijven gedreven om een antwoord te bieden. De enen richten hun pijlen op Duitsland en bij uitbreiding de Dubbelmonarchie Oostenrijk-Hongarije, anderen kijken naar Frankrijk of/ten Rusland en sommigen zullen Servië mee in bad trekken. En twee Britten¹ leggen de hoofdverantwoordelijkheid bij een geheim genootschap van vooraanstaande Britse politici, ‘The Secret Elite’. De auteur van het boek ‘Over de Oorlog’, Luc Vanacker gelooft dat laatste niet en kijkt vooral naar onze zuiderburen.

ORZAKEN

Luc Vanacker, germanist van opleiding, specialist WO I van roeping en vóór zijn pensioen beroepshalve leraar geschiedenis in leper is al lang gefascineerd door deze vraag naar de

verantwoordelijkheden. Hij had er ooit een discussie over met Piet Chielens, die eerder focust op het voorkomen van een nieuwe oorlog vanuit de lessen van de Grooten Oorlog.

De auteur, Luc Vanacker.

De auteur vindt daarentegen het antwoord op de vraag naar de ‘aanstoker’ wél belangrijk: hoe kan je lessen trekken als je de oorzaken niet kent? Daarom heeft hij zich op een ontzaglijke hoeveelheid publicaties over het onderwerp gestort. Archiefonderzoek was té omvangrijk en omslachtig, en hij koos voor een kritische evaluatie van secundaire bronnen.

DELCASSÉ

Op 8 april 1904 sloten de Fransen en de Britten de ‘Entente Cordiale’, waarin een aantal koloniale twistpunten uit het verleden – o.a. betreffende Egypte, Newfoundland en Marokko – werden bijgelegd. De Duitsers werden hierover niet ingelicht en dat leidde tot heel wat wantrouwen. De drijvende Franse kracht achter dit akkoord was Théophile Delcassé, minister van Buitenlandse Zaken, en een prominent Duitslandhater. Hij deed er alles aan om Duitsland te isoleren op het internationaal toneel, het land te negeren waar kon en door allerlei protocollen en verdragen Duitsland in te snoeren en te omringen door bondgenoten van Frankrijk. Het kreeg een naam: het systeem Delcassé. En zelfs wanneer hij in 1906 moest aftreden, bleef zijn ‘systeem’ in voege. Daarom ligt volgens de auteur een deel van de initiële verantwoordelijkheid voor het uitbreken van de oorlog bij Frankrijk. Maar ook Groot-Brittannië moet zijn verantwoordelijkheid dragen, want ook al was het land niet de initiatiefnemer van de Entente Cordiale het steunde Frankrijk volmondig en daar had het goede redenen voor: de Britten vreesden terecht een dominantie van de Duitse economie boven de Britse en vooral de expansie van de Duitse commerciële vloot was een doorn in het Britse oog.

ELZAS-LOTHARINGEN

Dat de Fransen Duitsland haatten had uiteraard ook te maken met de niet-verwerkte nederlaag van 1871 en het verlies van Elzas-Lotharingen. Het verdrag dat de Franse regering met de Duitse keizer op 10 mei 1871 sloot met de overdracht van het gebied aan de Duitsers was in Parijs de aanleiding tot de ‘Parijse Commune’, een stedelijke guerrilla-oorlog die na zes weken bloedig werd neergeslagen. Normale relaties tussen Frankrijk en Duitsland waren tussen 1871 en 1914 niet mogelijk en dit verbeterde niet wanneer in 1892-1894 de Duple Alliantie, een tweevoudig verbond tussen Frankrijk en Rusland werd gesloten. In Frankrijk groeide het neo-nationalisme en de gematigde premier Caillaux – die na de Tweede Marokkocrisis nog probeerde met Duitsland tot een akkoord te komen - moest na een hetze in *Le Figaro*² tegen hem aftreden. Onder invloed van datzelfde neo-nationalisme werd op de vooravond van WO I de socialistische pacifist en internationalist Jean Jaurès neergeschoten. Degenen die naar revanche streefden

Théophile Delcassé.

¹ Gerry Docherty en Jim Macgregor in ‘Hidden History. The Secret Origins of the First World War’.

² Deze hetze was er de oorzaak van dat de tweede vrouw van Caillaux de hoofdredacteur van *Le Figaro* doodschoot. Zie hierover de bijdrage van Patrick Bracke ‘Madame Caillaux gaat jagen’ in *VIFF-Magazine* nr. 68 (januari 2019), vanaf blz. 16

kregen een spreekbuis in de hoogste kringen in de persoon van Raymond Poincaré, eerst premier en minister van Buitenlandse Zaken en later president van Frankrijk. Deze Poincaré zal regelmatig in het verhaal opduiken als overtuigd nationalist, republikein en patriot. Voor de auteur is hij niet zonder schuld als het erom gaat de verantwoordelijkheid voor de oorlog toe te wijzen.

SERVIË

De Franse invloed was ook niet vreemd aan de aanslag van Sarajevo van 28 juni 1914, die de directe aanleiding was voor het uitbreken van de oorlog. Servië had al vanaf de 19de eeuw sterke banden met Frankrijk. De Franse taal was een verplicht vak in de Servische scholen. Wanneer de reeds genoemde Poincaré president werd in januari 1913 verzekerde hij Rusland Franse steun bij een mogelijk Oostenrijks-Servisch conflict. En wanneer de leden van Jong-Bosnië in januari 1914 samenkwamen om de aanslag op kroonprins Frans-Ferdinand van Oostenrijk-Hongarije voor te bereiden gebeurde dat in de Franse stad Toulouse. In juli 1914 bezocht Poincaré Sint-Petersburg en kapittelde daar de Oostenrijkse ambassadeur in Rusland om niet te raken aan Servië. Na 'de aanslag' werd het Servische antwoord op het Oostenrijks ultimatum mee opgesteld door Philippe Berthelot, een belangrijk Frans diplomaat. In het najaar van 1915 verscheepte het Servische leger met Franse schepen naar Korfoe en daar werd het herbewapend door Frankrijk om in het voorjaar 1916 in Saloniki met andere Geallieerde troepen en nieuw front te openen tegen de Centralen. Het is duidelijk dat de Fransen de Serviërs aangespoord hebben om zich in de oorlog te engageren, maar dat moest wél geheim blijven. Misschien omwille van dat laatste was Frankrijk ook in juni 1917 toen er proces gevoerd werd tegen de 'Zwarte Hand' – en dan vooral tegen hun leider Dragutin Dimitrijević, alias Apis, - de enige betrokken natie die uitdrukkelijk op executie van Apis aandrong. De auteur meent dat Frankrijk het zwijgen wilde opleggen aan iemand, die wel eens de dubieuze rol van Frankrijk wereldkundig zou kunnen maken.

REVANCHE

Ook de bijzondere band van Frankrijk met Rusland wordt behandeld. Zo bezocht de Franse nationalist Déroulède in 1887 de beroemde schrijver Tolstoj in de ijdele hoop om steun te verwerven voor een nieuwe oorlog die Elzas-Lotharingen weer bij Frankrijk zou brengen. Hij kwam van een kale reis terug maar de revanchegedachte bleef prominent aanwezig in de Franse politiek. Wanneer in de vooroorlogse periode Rusland een spoorweg richting Duitse grens aanlegt om in geval van conflict de verplaatsing van zijn troepen westwaarts vlot te

laten verlopen is het Frankrijk dat de werken financiert. Van 20 tot 23 juli 1914 houden Rusland en Frankrijk topoverleg in Sint-Petersburg. Eén dag later, wanneer Poincaré en zijn premier Viviani de conferentie pas hadden verlaten, gaf Rusland het bevel tot mobilisatie, een 'point of no return'. Men mag er dus van uitgaan dat Frankrijk in Sint-Petersburg groen licht heeft gegeven aan de Russen om de oorlog te beginnen. Sommige historici noemen 24 juli 1914 trouwens 'de dag dat de wereld kanteelde'.

Wanneer Duitsland op deze mobilisatie terecht reageert ziet Frankrijk daarin een mogelijkheid en een argument om zélf te mobiliseren en de schuld op de Duitsers te steken. Zo konden de Fransen de geschiedschrijving een voor hen gunstige wending geven en doen geloven dat ze in het Westen een defensieve oorlog voerden.

GESCHIEDSCHRIJVING

Steeds weer komt dezelfde premisse naar voor: Frankrijk heeft een aantal zaken – op zijn Bismarcks - naar zijn hand weten te zetten door 'de vijand' de schuld in de schoenen te schuiven en daarin was de rol van Delcassé en Poincaré, gedreven door een echte haat tegen Duitsland, cruciaal. Eens de oorlog voorbij was werd ook de geschiedschrijving gemanipuleerd. Kenschetsend daarbij was de rol van de historicus Pierre Renouvin, die bij de gevechten aan Chemin des Dames zijn linkerarm en de duim van zijn rechterhand verloren had cruciaal. Renouvin kreeg na de oorlog van president Poincaré de vraag om een studie te maken over het ontstaan van de oorlog. Dat verzoek was niet neutraal: we zaten volop in de discussie rond de herstelbetalingen van Duitsland en de Franse regering wilde met alle middelen de schuld van de Duitsers aantonen. De vergoeding van Renouvin zou afhankelijk gemaakt zijn van de resultaten van zijn onderzoek. Hij poogde derhalve het revanchisme zoveel mogelijk te minimaliseren met de bewering dat de kwestie Elzas-Lotharingen vóór WO I veel van haar scherpte had verloren en alleen 'onderhouden werd door nationalistische minderheden'.

Zijn promovendus Jean-Jacques Becker publiceerde in 1977 zijn thesis en stelde daarin dat de Franse bevolking in de overtuiging was dat de mobilisatie in Frankrijk van 1 augustus 1914 een reactie was op een voorafgaande Duitse agressie. Wat ze niet wist is dat Duitsland eigenlijk reageerde op een mobilisatie van Frankrijks bondgenoot Rusland. De beslissing werd genomen door een kleine kring neo-nationalisten rond president Poincaré. Die neo-nationalisten waren vooral actief in Parijs en de grote steden en heel wat minder op het platteland. De meerderheid van de *poilus* – vooral van het platteland afkomstig – zou aldus niet erg enthousiast, maar eerder gelaten naar het slagveld zijn vertrokken.

Luc Vanacker, 'Over die Oorlog', verschenen in 2019 bij Uitgeverij Aspekt, Nederland.

Van dezelfde auteur verschenen in 2011 'Een late krans voor Guynemer' in eigen beheer; in 2014 het boek 'de Grote Leemte' bij Lannoo Tiel, in 2016 'Route 97' bij Gemeentelijke Archiefcommissie Koksijde en in 2017 'De Britten aan de Belgische Kust' bij Academia Press.

70/25

DUITSLAND

Uit de biografie van John Röhl³ komt de Duitse keizer Wilhelm II tevoorschijn als een ijdel en onbeschoft man, met weinig visie of verantwoordelijkheidsgevoel. Röhl minimaliseert geenszins de schuld van de keizer: hij had de macht om een oorlog te ontketenen. Maar hij schrok terug voor een Duitse aanvalsoorlog. Hij wilde er zélf niet aan beginnen. Hij meende dat de sterke socialisten hem enkel zouden steunen als hij de Duitse houding als een 'defensieve oorlog' in de markt zou kunnen zetten. Toch kan Duitsland onmogelijk een deel van de beslissingsverantwoordelijkheid ontlopen. Duitsland en kompaan Oostenrijk-Hongarije wisten maar al te goed dat door hun actie tegen Servië Rusland zou vernederd worden. Toen werden de kansen tot overleg onbenut gelaten. Hier citeert de auteur Alfred Fabre-Luce die stelde: 'Duitsland en Oostenrijk-Hongarije hebben daden gesteld die de oorlog mogelijk maakten, de Triple Entente heeft die gesteld die hem zéker maakten'.

THUISVOORDEEL

Na de oorlog moesten de vredesonderhandelingen beginnen. Terwijl de historici de beslissende en initiële verantwoordelijkheid van Frankrijk in het uitbreken van de oorlog niet meer in twijfel trekken schuiven de Franse president en diplomaten alle schuld naar Duitsland toe. Voor de locatie van de onderhandelingen heeft Clémenceau sterk gelobbyd om die in Parijs te voeren. Hij rekende op het thuisvoordeel, en daar heeft hij maximaal gebruik van gemaakt: hij leidde de Duitse delegatie tergend traag door de verwoeste slagvelden, hij voerde de 'gueules cassées' op bij de ontvangst in Versailles, hij zorgde voor af luisterapparaten om hun gesprekken op te vangen. De wijze woorden van de Romeinen dat 'na een oorlog de verliezers gespaard moeten worden en de winnaars bedwongen' werden hier flagrant in de wind geslagen. En wanneer de Amerikaanse president Wilson zijn plan voor een Volkenbond op tafel legde mislukte hij, onder andere omdat Frankrijk niet wilde dat Duitsland er lid van zou worden. Die onverzoenlijkheid van Frankrijk bleef Duitsland tot het laatste achtervolgen. Dat doet Luc Vanacker besluiten: 'Ik hoop voldoende te hebben aangetoond dat dat de 'unieke Duitse verantwoordelijkheid', die Poincaré in het Verdrag (van Versailles) opgenomen gekregen heeft in feite de 'unieke wens' was van de ergste stroper die zich voordeed als jachttopzichter'.

BESLUIT

Dit is een leeswaardig en relevant boek. Je merkt uit iedere bladzijde dat de auteur Luc Vanacker talrijke bronnen heeft geraadpleegd en gepoogd heeft om geen nuance te laten vallen. Hij wil bij elke gebeurtenis de verschillende standpunten naar voor brengen. Maar de veelheid van bronnen die hij aanbrengt

houdt het gevaar in dat de ongeoeffende lezer dreigt door de bomen het bos niet meer te zien. De drang om volledig te zijn is soms ten koste van de helderheid in het exposé. Wie écht wil weten hoe de diplomatieke, politieke en militaire kronkelwegen tot de wereldramp van begin vorige eeuw hebben geleid zal hier heel wat informatie kunnen sprokkelen. En we leren ook dat het niet altijd wijs is om té vlug te denken dat alles wat de 'officiële geschiedschrijving' verkondigt de waarheid is. Ook toen werd regelmatig 'fake news' verspreid. Het is een wijze les voor wie vandaag de internationale verhoudingen probeert te begrijpen.

Jan Breyne

Raymond Poincaré.

³ John Röhl schreef een driedelige biografie over Wilhelm II, die in het Nederlands is vertaald onder de titel 'Keizer Wilhelm II. Een biografie'. Ambo/Athos, Amsterdam, 2013

'Meer dan een broer' - David Diop

AFRIKAANSE STEM DIE BETOVERT EN SCHOKT

'Niemand zal zich kunnen voorstellen wat ik heb gedaan, waartoe de oorlog mij heeft gebracht.' Misschien staat de kern van deze korte, soms choquerende roman op pagina één. In 2018 was David Diop (° Parijs, 1966) met dit debuut *Frère d'âme*, finalist van 12 literaire prijzen in Frankrijk, o.a. de Prix Goncourt, Medis, Femina... Dat hij uiteindelijk enkel de Prix Goncourt des Lycéens, van de scholieren ontving, is mogelijk aan de bevreemdende stijl te wijten. Een stijl die je bedrieglijk als naïef kunt beschouwen, maar die mij na enige aarzeling in een rotvaart heeft meegesleept en betovert. Een boek(je) dat doet gruwen en verwonderen. David Diop, literatuurdocent aan de unief van Pau, maar opgegroeid in Senegal, geeft de Afrikaanse tirailleurs na 100 jaar eindelijk een stem, een Afrikaanse.

GRUWELIJK

We zitten in het hoofd van Alfa Diaye, een beresterke Senegalese oorlogsvrijwilliger, in de loopgraven, ver van thuis. Hij praat in zichzelf en met ons in zijn taal, het Wolof. Hij kent geen Frans. Niemand verstaat hem. Wij wel natuurlijk. Meteen drukt hij ons met de neus op de gruwelijke werkelijkheid van de loopgraven. Letterlijk, want Alfa ligt naast zijn zieltogende dorpsvriend, 'meer dan een broer', en diens dampende, lillende ingewanden op het slagveld. Moet en zal Alfa zijn bloedbroeder uit zijn lijden verlossen, zoals hij hem smeekt?

Wanneer Alfa op gevaar van eigen leven met het lichaam bij de kameraden terugkeert, is hij een held. Maar Alfa wil zijn broeder wreken. Nu volgt een reeks afgrijselijke vergeldingen. De held wordt een zonderling, een duistere figuur die in eigen rangen wordt gemeden.

MANTRA

De auteur laat de lezer niet los. Je moet het verhaal van Alfa Diaye uithoren tot het einde, voelen hoe het was voor de duizenden Senegalezen in Franse dienst te moeten sterven in een oorlog die niet van hen was. Het is een monoloog die ook in een theater ongetwijfeld zou verbijsteren. In schijnbaar simpele zinnen blijft Alfa zijn woorden als een mantra herhalen. De kleine cirkels worden langzaam breder en rijker, het herhalen wordt verhalen. De taal wordt soms de hoofdfiguur

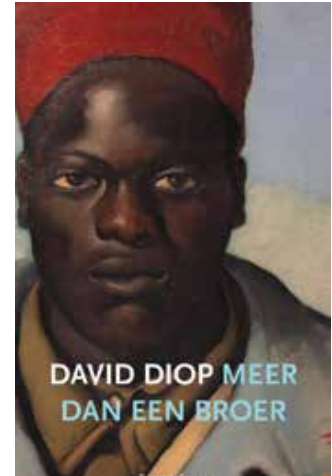
en vice versa: de door de oorlog dolgedraaide Alfa is in de ogen van zijn zwarte en blanke frontmakkers

verworden tot een

boosaardige *dëmm*, een duistere tovenaar, een 'zielenverslinder'. Maar wie zijn de echte krankzinnigen? vraagt Alfa zich af. Zijn kameraden? Zij die acteren als tijdelijke gekken, roepend als wilden en zwaaiend met kapmessen de vijand te lijf gaan, om zo de Duitsers te intimideren? Of is het – zoals de Franse commandant wil - om 'de waarheid van de kogels' te vergeten? 'Tijdelijke krankzinnigheid is het broertje van moed in de oorlog...'

Alfa Diaye wordt een paria, een *dëmm*. Zo vinden zijn kameraden een uitleg voor de vele absurde doden – sterven door een toevallige kogel – en krijgt de duivelse Alfa de schuld. Hij leidt namelijk die vijandelijke kogels, kan ze zelf ontwijken (want raakt nooit gewond) en stuurt ze op de kameraden af... De bezwerende herhalingen, de mantra's die in Alfa's hoofd blijven malen, lezen als een trein. De ultrakorte hoofdstukjes (4 à 5 bladzijden) jagen je vooruit. Maar stijlmatig contrasteren ze machtig met de lyrische beschrijving van zijn moeder, die hij op zijn negende moest afgeven. Of met de betoverend mooie, eeuwenoude tribale rituelen van het oude moederland, Senegal. Niet het moderne 'moederland' Frankrijk, dat in de oorlog gered moest. Die oorlog die de hunne niet was.

Geert Spillebeen

David Diop
(foto J. Saget)

HISTORISCHE RUBRIEK

HOPEN, TEGEN BETER WETEN IN *Sporen naar een oorlog en terug*

'Die avond durfden de doktershulpjes me niet van de draagberrie op een hospitaaltreinbed te verleggen uit vrees een longbloeding te veroorzaken. Ze legden de berrie er dus bovenop, de handvatten steunend op het hoofd- en het voeteneind. Zo lag ik vijf godganse dagen op dezelfde draagberrie. De reis herinner ik me als een nachtmerrie. Mijn rug hing door en ik kon mijn knieën niet opheffen om de kramp te lenigen: de brits boven mij was misschien tien centimeter hoger...' Robert Graves, *Goodbye to all that*

HET SPOOR, VITALE ROL IN DE OORLOG

Een tot dusver slechts sporadisch uitgediepte, weze het onontbeerlijke 'acteur' in de Grote Oorlog was/is het spoor. Alom hielden de spoorwegen tijdens de hachelijke oorlogsdagen de logistiek van de betrokken landen draaiende;

evenzeer speelden ze een vitale, lees: levensreddende, rol als slagaders bij het aftransport van gewonden huiswaarts, waar ze in betrekkelijke vrede konden verzorgd. Voor een archipel als het Verenigd Koninkrijk waren ambulancetreinen dubbel onontbeerlijk. Ze evacueerden de gewonden of zieken

70/28

van triagecentra (*Casualty Clearing Stations*) naar stationaire of basishospitelen (*Base Hospitals*) of naar inscheephavens, vanwaar ze per hospitaalschip naar het VK werden afgevoerd. Het leverde welhaast wanhopiger, dapperder of aandoenlijker tafereelen op dan de gevechtshandelingen op het terrein zelf.

In het *National Railway Museum* (NRM), York (VK), het grootste in zijn soort wereldwijd, werden sinds de eeuwherdenking kosten noch moeite gespaard om de fundamentele bijdrage van het spoor tijdens de Grote Oorlog middels een permanente tentoonstelling in extremis de plaats te geven die het toekomt. Het resultaat is doordacht geconcipieerd, bezoekvriendelijk en didactisch en tegelijk onthutsend-aandoenlijk uitgesteld. Een verslag van een dag-durend bezoek tijdens uitzonderlijk regenweer.

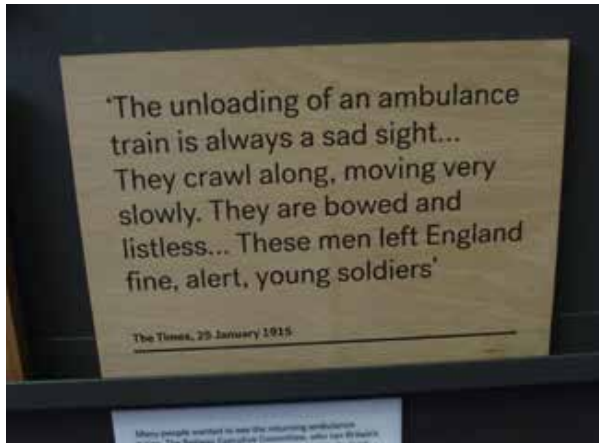
DE OPMAAT

De eerste hospitaaltrein was reeds operationeel tijdens de Boerenoorlog (1899-1902): de *Princess Christian* vervoerde de gewonden van kleding en toiletgerei en voerde de zwaar gewonde soldaten (7 548) naar Kaapstad af. Vanaf 1915 werden twee ambulancetreinen, een schenking

van de Britse Bloemmolenvereniging (*National Flour Mills Association*) aan het Rode Kruis, operationeel ingezet nabij de Franse slagvelden. Ze waren gebouwd door regionale bedrijven: de *Great Western* en de *Great Eastern Railways*. Samen met een Franse trein, die uit het gebruikelijke Franse rollend materieel was omgebouwd en aan een veel steilere comfortminimumnorm voldeed, voerden ze om en bij de 462000 slachtoffers af. Op dat ogenblik viel de beslissing een aantal nieuwe treinen specifiek te modelleren naar de door de *War Office* gespecificeerde vereisten. 30 werden er naar de toen overzeese militairen uitgestuurd, in Frankrijk en Vlaanderen.

Op die industriële schaal waren ambulancetreinen tijdens de voorafgaande conflicten nooit ingezet. Niettemin was er reeds een eerste gebruik van gemaakt tijdens de Krimoorlog, de Amerikaanse Burgeroorlog en, zoals aangegeven, de Boerenoorlog. In eerste instantie werden via de *copy-pastemethode* de ervaringen opgedaan uit de Eerste Wereldoorlog verder geperfectioneerd in de Tweede.

De standaardziekentrein bestond uit 16 stelen, waaronder een farmaciewagon, twee keukens, een personeelswagon en een

rem- en -foeragewagon. Behalve het RAMC-personeel (*Royal Army Medical Corps*, de medische bemanning) stond hij voor 400 liggende en mobiele patiënten in. Een ziekenboegrijtuig telde 36 hoogslapers in lagen van drie. Het middelste bed kon opgeklapt, teneinde mobiele gewonden toe te laten het onderste te benutten, zodoende flexibiliteit garanderend. Behalve voor de gewonden en bestaffing in te staan, De keukens hielden op elk ogenblik 50 gallon (190 l) kokend water ter beschikking, niet alleen om te koken maar ook voor de gewonden en het personeel. Opmerkelijkwijs genereerde de trein zijn eigen elektriciteit voor verlichting en verluchting, en werden alle treinstellen stoomverwarmd.

De hoofdhaven voor het medische aftransport was Boulogne, en het was geen uitzondering dat er het afladen van 123 gewonden op minder dan 20 minuten afklokte. Logischerwijs waren Dover en Southampton de gebruikelijkste *ports of call* op Britse bodem.

Tussen aanvang 1915 en 1919 verwerkte Dover ruim 1 250 000 gewonden, werden er 4 000 schepen afgeladen en 7700 patiëntentreinen 'verwerkt'. De patiënten werden vervolgens met een van de 20 landelijke noodtreinen richting een ontvangststation overgebracht, waar ze, in de regel door eerstehulpvrijwilligers middels wegvervoer naar het behandelend ziekenhuis werden overgebracht.

EEN GEWAARSCHUWD MAN

Allicht was de *average Mr Jones* rijkelijk in het ongewisse gelaten toen de Britse regering jaren vóór de oorlogsverklaring van 4 augustus 1914 haar voorzorgsmaatregelen voor een Europa-breed conflict goed en wel reeds in portefeuille had. In 1912 (!) was bij de managers van de toen nog geregionaliseerde en privéspoorwegmaatschappijen geïnsisteerd een *Railway Executive*

Spreidingskaart medische diensten Ieper Salient en Noord-Frankrijk. Merk o.m. 'Brandoek' (sic), 'Dosinghem' en Remy (Remy Sidings, ter hoogte van Lijssehoek Military Cemetery, Poperinge)

Committee op te zetten; objectief daarvan was het globale beheer op zich te nemen van het spoorwegennet in afwachting van het ontbranden van zo'n conflict. Bovendien werd hun gelast 12 ziekentreinen te ontwerpen voor gebruik in eigen land, paraat om de tijdens de in verwachting gestelde 'Europese oorlog' de naar verwachting massale gewondenaantallen over het land te distribueren. Men stond, ironie van de militaire logica!, bij wijze van spreken dus klaar voor elke eventualiteit.

LEERPROCES

Naarmate de oorlog vorderde, zo ook het treinontwerp: iedere nieuwe trein was beter dan zijn voorganger. Omstreeks 1918 had de spoorwegautoriteit 20 hospitaaltreinen lopen in Engeland, 31 op het Europese vasteland.

Bottomline van het relaas dat de NRM-tentoonstelling voor zijn bezoek ophangt, is overleving, *survival*. 'Moribund', kritieke, patiënten, werden a priori voor opname in een ziekenhuistrein geweerd. De diverse schakels in het afvoerproces worden zeer verhelderend toegelicht, en dat vanaf de vooruitgeschoven verbandposten via smalspoor (*narrow-gauge railways*) en triageposten (*Casualty Clearing Stations*) naar basishospitalen en vervolgens naar de evacuatiehavens.

ZIEKENZORG

Aan boord van een ziekentrein werd de patiënt in hoofdzaak hooguit 'stabiel gehouden'. Gevorderde medische procedures werden niet uitgeprobeerd tijdens het patiëntentransport, een zeldzaam noodgeval niet te na gesproken.

De gewonde soldaten keken om begrijpelijke redenen met gemengde gevoelens tegen aftransport per trein aan. Het gevoel min of meer heelhuids aan het slagveld te ontkomen en sloop te gaan richting de veiligheid was weliswaar een pre:

voor een soldaat in de slag moet een bed, voeding en afdoende medische aandacht een luxueuze vrome wens zijn geweest. Uit getuigenissen van kerels met ernstige fysieke en psychologische trauma's (o.m. van *Sister Kate Luard*) kan afdoend opgemaakt worden hoe hun transport veeleer verdragen werd dan dat het genot verschaftte. Ze benutten de tijd om in het reine zien te komen met de gruwel die ze hadden doorgemaakt en zagen met kommer een twijfelachtige toekomst in het thuisland tegemoet. Voor ernstig gewonde soldaten was het treintransport zonder meer een hel. De krappe britsen waren claustrofobisch, en mannen met gebroken armen en botten voelden ook de minste schok van de trein; er was een limiet aan de draagkracht van de sowieso overbevroegde staf aan boord. Het besef dat in de regel hooguit drie verpleegsters en evenveel medisch officieren (artsen) voor 500 slachtoffers, bijwijlen vele honderden méér, dienden in te staan, is achteraf bekeken hartroerend.

In een brief aan haar familie schreef Kate Evelyn Luard: *'Stel u een hospitaal voor even groot als King's College Hospital en prop daar een trein mee vol... Niet één buitenstaander kan enig begrip hebben van de moeilijkheden tenzij zij die dag aan dag proberen te doen wat kan.'*

Ordonnansen haalden water bij, vervingen verbanden, voedden de passagiers en stonden voor de hygiëne aan boord in. De medische staf diende het hoofd te bieden aan nieuwe ziektebeelden veroorzaakt door 'moderne' oorlogstactieken – zo werden ventilatoren voorzien in de wagenstellen om het lot van door gifgas bevangen soldaten enigermate te lenigen. Daarenboven had geen mens de impact kunnen voorzien van de psychologische vernieling die zo'n oorlog aanricht. Bij ontstentenis van enig basisinzicht in de meest aangewezen behandelingswijze viel men voor de ziekenhuistreinen noodgedwongen terug op het creëren van afgesloten coupés en gecapitonneerde cellen.

Geïnformeerde bronnen geven aan dat bepaalde personeelsleden zonder meer jarenlang op ambulancetreinen woonden. De woonkwartieren voor de staf bevatten 'mess rooms' waar ze konden 'socializen', en we vonden relazen waarin verpleegsters hun woonkwartieren opfleurd door gordijnen te stikken. Het personeel had de beschikking over hun eigen baden en douches, en ziekenhuistreinen beschikten inderdaad over een aangepast verwarmingssysteem. Wie het geluk had aan boord van de beste treinen te raken, kon gebruikmaken van stoomverwarming en baden. Anderen, die minder fortuinlijk waren, moesten het rooien in vriestemperaturen en met armetierige uitrusting.

Tijdens de Sommeslag (1-4 juli 1916) stonden de

ambulancetreinen onder ondoenbare druk. Tijdens de eerste vier dagen legden ze 63 trajecten af en op weinig na 34 000 mannen werden van spoorwegtermini naar de bases op de Franse kust weggebracht. De drukste dag inzake het ambulancetreinvervoer vanaf Southampton was 7 juli, toen ruim 6 000 manschappen in de haven werden afgeleverd. Trein nr. 29, een product van de *Lancashire and Yorkshire Railway*, was vergund voor een maximaantal van 370 patiënten, kreeg er evenwel op 2 juli alleen 761 te verwerken.

GEVAAR

Daarmee was de kous niet af. Ziekentreinen trokken als magneten vijandelijk vuur aan, en getuigenissen geven aan dat het personeel en de patiënten zich meermaals genoopt zagen zich op de sporen onder de treinstellen te verstoppen. Eén verpleegster getuigde dat ieder raam van een treinstel met 16 voertuigen uit de sponning knalde in de loop van een raid. Wat niet verhinderde dat een baantje als verpleegkundige uiterst gegeerd was, zulks vanwege de kans op betrokkenheid van het vrouwelijke geslacht bij de oorlogsgebeurtenissen en de onweerstaanbare aantrekking, zich te kunnen wagen tot 'where the action is'. De treinen brachten hen dan ook tot 15 km vlakbij de vuurlinies.

BEELDMATERIAAL

Voor een niet onbelangrijke visuele bron van informatie is het NRM schatplichtig aan het jonge officiershulpje George O. Willis. Willis was 18 toen de oorlog uitbrak en hij als bediende werkte bij het Volksgezondheidsministerie in Bournemouth. Hij liet zich stante pede bij het RAMC inlijven en bleef op Ziekentrein Nr. 18 aan de slag tot het einde van de oorlog. Hij kwam om zo te zeggen de hele oorlog zijn stafkwartier niet uit. Op een gegeven ogenblik diende zijn trein naar beschutting in een spoorwegtunnel op zoek te gaan zoeken om te voorkomen door de Zeppelins die Groot-Brittannië overvlogen aangevallen te worden. Op bepaald ogenblik viel Owens kantoortje ten prooi aan een scherpe shrapnelbrok; was hij daar op dat ogenblik aanwezig geweest, dan zou dat voor hem de gewisse dood betekend hebben.

TENTOONSTELLING

Een van de eerste uitdagingen bij de totstandkoming van de tentoonstelling, aldus NRM-archivaris Alison Kay, was het totale ontbreken van gesystematiseerde informatie nopens dit in vergetelheid geraakte oorlogsverhaal. In de tentoonstelling gingen vele jaren van toegewijd vorsingswerk op. Er werden technische schetsen opgeduikeld, evenals ontwerpen die de ombouw van standaardtreinstellen naar ware hospitalen op wielen illustreren. Benevens deze technische insteek was het

een even essentieel objectief de menselijke verhalen van de talloze betrokkenen ontsluitend te krijgen. Met dit doel werden ook de *National Archives*, het *Wellcome Museum*, het *Army Services Medical Museum* en *Leeds University* uitgeplozen. Ook werden contacten gelegd met de afstammelingen van de personeelsstaf en passagiers, teneinde hun ongepubliceerde verhalen aan de hand van foto's, brieven en dagboekbijdagen te reconstrueren. Verder werden medewerking en advies aangevraagd van oorlogsexperten.

Daarna drong zich de strenge en adequate selectie op van het voor de tentoonstelling meest geëigende materieel. Zodoende werd na jarenlang meticulous onderzoek een bijzonder relevant project vormgegeven geschoeid op bronnenmateriaal dat het grootste deel van een eeuw een sluimerend bestaan had geleid en op weinig na gedoemd was voor eeuwig stof te vergaren.

VERVOLGVERHAAL

Ook in de Tweede Wereldoorlog werden in Engeland en Schotland ziekentrein benut om de gewonde voor verdere recuperatie en behandeling naar de talloze ad-hoc- en permanente *UK Military Hospitals* over te brengen. Het gros van deze hospitalen werd opgetrokken in landelijke locaties, waardoor de (voormalige) dienstplichtigen niet nodeloos aan de Duitse Luftwaffe-aanvallen werden blootgesteld. Er waren in de buurt van de 30 ambulancetreinen in gebruik, met een rood kruis geschilderd op het dak van ieder treinstel. Zodoende zouden de vijandelijke vliegeniers ze als hospitaaltreinen en niet als troepen- of foeragetransporttreinen kunnen spotten. Onder de verordeningen gestipuleerd door de Conventie van Genève werd zodoende voorkomen dat ze een gewettigd doelwit zouden worden. In Groot-Brittannië werkten burgervrlegersters aan boord van de hospitaaltreinen tijdens de evacuatie van patiënten van steden die onder Luftwaffe-vuur kwamen te liggen. Ook tijdens de Koreaoorlog in 1953 werden ambulancetreinen ingeschakeld.

NALATENSCHAP

In zoveel 'oorlogstheaters' droegen hospitaaltreinen ruim een eeuw massaal bij aan het redden van mensenlevens, en het vervoer en de medische behandeling van zieke en gewonden militairen. Hun potentieel blijft bijzonder relevant op locaties waar zich crisissen of natuurrampen voordoen.

Zo in Indië, waar de *Lifeline Express*, tevens bekend als *'The Magic Train'* sinds het aanvangsjaar 1991 schatten van werk deed. In 2007 werd de magische trein vervangen door vijf verse speciaal uitgeruste treinstellen. Chirurgen werken aan boord, en voeren operaties uit om het gezichtsvermogen en gehoor

te herstellen, tandheelkundige en neurologische ingrepen te verrichten, gebroken gehemertes te corrigeren en de beweging van poliopatiënten bij te sturen. Sinds het beginjaar werden zodoende meer dan 600 000 Indische plattelanders geholpen. Ook in Zuidelijk Afrika (de *Phelophepa Mobile Healthcare Clinic Train*, vanaf 1994) en China (de *Lifeline Express Hospital Eye Train*, 1997) werden nieuwe projecten opgestart. Tot 2017 kregen zodoende 140 000 patiënten hun zicht terug. Het kan ironisch klinken, maar de ervaring en expertise in tijden van conflict opgedaan tonen ten overvloede aan hoezeer de verbetering van de gezondheid en levenskwaliteit gebaat zijn bij deze *'Trains of Hope'*. De dunne lijn tussen hoop en wanhoop, tussen lijfsbehoud en dood en vernieling in nietsontziende oorlogsomstandigheden.

Chris Spriet

Gebruikte bronnen

Sandra Gittins, *The Great Western Railway in the First World War*. ISBN 978-0752456324
 Christine E. Hallett, *Nurses of Passchendaele: Caring for the Wounded of the Ypres Campaigns 1914 – 1918*. ISBN 978-1526702883
<https://www.historyanswers.co.uk/history-of-war/somme-2016-the-ambulance-trains-of-world-war-1-meant-the-difference-between-life-and-death/>
<https://www.iwm.org.uk/history/transport-and-supply-during-the-first-world-war>
 Kate Evelyn Luard and Mark Parsons, *The Ambulance Trains and Hospital Barges of France-World War I*. Illustrated Kindle Edition. ASIN B00AQLMSS
<https://www.networkrail.co.uk/stories/wwi-and-the-railway/>
 Mike Peart (Friends of the National Railway Museum), *Trains of Hope. Ambulance Train in Times of Conflict*. ISBN 978-0-9576788-6-6
<https://www.railwaymuseum.org.uk/objects-and-stories/ambulance-trains-bringing-first-world-war-home>
<https://www.sbs.com.au/guide/article/2017/04/12/without-trains-wwi-would-have-been-completely-different>

Clips & getuigenissen

https://www.youtube.com/watch?v=ImAQswt-_dE (Combat Trains: Ambulance Trains)
<https://www.youtube.com/watch?v=VY3Gst2klmU> (Combat Trains: WWI)
<https://www.youtube.com/watch?v=xLaqHik2tAI> (getuigenis Hawtin Mundy)
<https://www.youtube.com/watch?v=1UM3N-f1BSU> (These WWI Ambulance Trains Could Care for 500 Men at Once)

M Y S T E R I E U S

Paul Jean Cels

EEN SPEURTOCHT NAAR DE 'ZELFVERKLAARDE OORLOGSVETERAAN'

Op 4 september 2019 begon op CANVAS 'Weg van het Meesterwerk'. In deze driedelige reportagereeks onderneemt Thomas Vanderveken een historische expeditie in het spoor van drie wereldberoemde werken van de Vlaamse Meesters. In de eerste

aflevering stond 'De Korenoogst' van Pieter Bruegel centraal. Omdat de weg die het schilderij heeft afgelegd schijnbaar verband hield met 'leper' en de Eerste Wereldoorlog, contacteerden de makers van het programma het Kenniscentrum van In Flanders Fields Museum. De

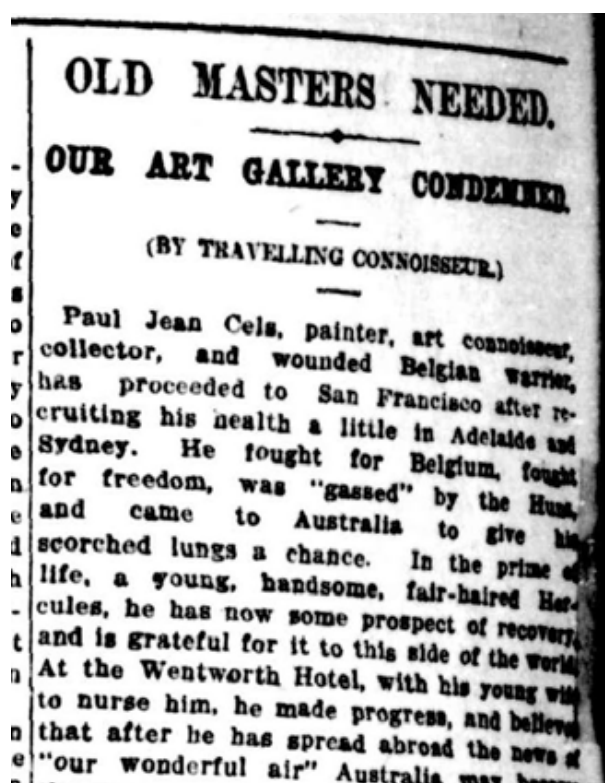
De Korenoogst, Pieter Bruegel.

vragen – en het onderzoek – belandden op het bord van uw dienaar, die uiteindelijk een bescheiden inbreng aan het programma mocht leveren. De conclusie van die bijdrage bracht een ‘ontmaskering’ aan het licht. De nuances en de onderbouw van de gedachtegang gingen echter (functioneel) verloren in de montage van het programma. Daarom krijgt u hier een uitgebreidere versie.

‘WEG VAN HET MEESTERWERK’

Het nieuwe programma met Thomas Vanderveken verdient lof voor zijn originele insteek. De presentator volgt het parcours van drie schilderijen van Vlaamse Meesters: Pieter Bruegel, Peter Paul Rubens en Jan Van Eyck. De meesterwerken werden in Vlaanderen gemaakt, maar hangen nu in musea in verre landen. Hoe zijn ze daar terechtgekomen? Vanderveken en zijn ploeg (Productiehuis Sylvester) reconstrueren de historische reisweg en brengen een rist aan toevalligheden, onverwachte wendingen en excentrieke personages samen in een fascinerend verhaal: ‘In de loop der eeuwen gingen ze van hand tot hand. Ze werden verkocht, geschonken, geërfd of zelfs geroofd. Ze overleefden heel wat barre avonturen: van oorlogen, machtswissels en de veroveringen van Napoleon, over de gasaanvallen in Ieper en de kunstroof door de nazi’s, tot spionage en intriges. Uiteindelijk kwamen ze terecht in privécollecties van schatrijke verzamelaars en aan de muren van de grootste musea ter wereld’¹.

Fragment uit de Sidney Herald.

Voor het verhaal van Bruegels ‘De Korenoogst’, geschilderd ca. 1565 als onderdeel van de zesdelige reeks ‘De twaalf maanden’, pik ik de draad op in het begin van de 20ste eeuw, op het moment dat het werk andermaal van eigenaar wisselde. In 1912 zou ‘De Korenoogst’ (*‘par un maître de l’ancienne École allemande ... avec la date de 1546’*) door Jacques Antoine Doucet voor 90,11 Franse frank verkocht zijn aan ene Paul Jean Cels². Zo ging het schilderij over van een Franse modeontwerper en kunstverzamelaar naar een telg van een Brusselse familie kunstverzamelaars. Paul Jean Cels zou de laatste individuele eigenaar van het schilderij geweest zijn, vooraleer het werk in 1919 door het New Yorkse Metropolitan Museum of Art werd aangekocht. Op zoek naar het levensverhaal van Cels stuitten de programmamakers op een Australisch krantenartikel van 8 juni 1917 waarin de man als volgt gepresenteerd werd: *‘Paul Jean Cels, painter, art connoisseur, collector and wounded Belgian warrior, has proceeded to San Francisco after recruiting his health a little in Adelaide and Sydney. He fought for Belgium, fought for freedom, was ‘gassed’ by the Huns and came to Australia to give his scorched lungs a chance.’*³ Verderop in het artikel beweerde de *‘young, handsome, fair-haired Hercules’* dat zijn gasintoxicatie had plaatsgevonden bij Ieper, waardoor prompt een lijntje naar het Kenniscentrum van In Flanders Fields Museum werd uitgeworpen.

OP ZOEK NAAR PAUL JEAN CELS

Paul Jean Cels (°2/6/1882, Etterbeek) was het middelste kind in een gezin met drie jongens (Emile-François, °8/3/1881 en Albert-Frédéric, °29/11/1883). Zijn vader was Alphonse J.F.A. Cels (°1845, Lier; +1919, Ukkel), bibliothecaris van de Université Libre de Bruxelles en daarnaast gepassioneerd archeoloog, antropoloog, filosoof en kunstverzamelaar. Zijn moeder was Félicie Rozez. Zelf was Paul Jean blijkbaar ook schilder, kunstkenner en -verzamelaar. Dat komen we te weten via een krantenartikel over Cels, via het wereldwijde web en via een bescheiden genealogische publicatie van de hand van Albert Cels⁴. Maar ‘wat is er terug te vinden over zijn loopbaan in het leger of zijn patriottische activiteiten tijdens de oorlog?’, wilde het productiehuis weten. In een Australische krant beweerde Cels dat hij in 1914 voor zijn vaderland was gaan strijden, dat hij gewond was geraakt bij Haine-Saint-Pierre (‘bij Mons’), dat hij in een Engels hospitaal was beland om te recupereren. Vervolgens

¹ Zie website van het programma voor meer informatie en fragmenten: <https://www.canvas.be/weg-van-het-meesterwerk>.

² AINSWORTH, Maryan W., CHRISTIANSEN, Keith. (red.) From Van Eyck to Bruegel: Early Netherlandish Painting in the Metropolitan Museum of Art, New York (New York, 1999), pp. 388-390.

³ The Sydney Morning Herald, 8 juni 1917, p. 6. <https://trove.nla.gov.au/newspaper/page/1265178>

⁴ CELS, Albert. La famille Cels. Notice Généalogique (Gentbrugge, Le Parchemin, 1937).

nothing! What a mockery!"

Paul Jean Cels was born in Brussels in 1882, the son of the late Librarian and Professor of Philosophy at the University of Brussels. This scholar was famous for his works on archaeology and anthropology, which roused the scientific world about 1887-1890, and became generally recognised. Paul Cels received a thorough literary and philosophical education at the Athenaeum of Belgium, and then, after studying art at the Academy of Brussels, exhibited as a landscape painter with success in various cities. Incidentally, his father being a great collector of pictures, which he frequently exchanged to advantage, or resold, the son became also closely in touch with famous dealers. In this manner he gradually learned all their wily ways and how to rely upon his own judgment in assessing the actual world-value of an art work. In the course of years he became himself a collector and art connoisseur. Being a young man of means, he travelled a great deal, visited the United States, South America, Brazil, and South Africa, resided in Canada for a bit, learned to speak English and love the people—"but much more we love them after fighting and dying by our side for a lost cause that can never be lost" he broke off to exclaim with enthusiasm—and finally in 1909 he settled in Brussels. Still restless, he began whilst painting to search about for art curios, and discovered extraordinary examples of Gothic paintings, sculptures, furniture, and other genuine expressions of that period, as well as Faience and delf ware. These he collected as a hobby, and many were added to national art treasures. In 1914 he enlisted for the front, and was wounded at Haine-St. Pierre, near Mons, and recovered in an English hospital. Rejoining the 6th Belgian Artillery unit, he was at last "gassed" by the Huns at St. Yveand, Ypres, and once more found himself in England, on this occasion at the King Albert Military Hospital. Before coming here, under a discharge as unfit for service, the invalid tried the air of southern France, Spain, and Portugal. He explains that his adverse art criticisms spring from his sense of duty to hold up the light of truth to a people that walk in darkness. The general reader will do well, however, to bear in mind that in their art opinions painters are a divided body of people. M. Cels' verdict upon the portion of the gallery he had time to examine is therefore far from final.

It is the general absence of the old masters from the walls of our National Art Gallery that M. Cels considers so fatal to its pretensions as an instructor to the student

Uittreksel uit de Sidney Herald.

zou hij het Belgische 6de Artillerieregiment opnieuw vervoegd hebben, en bij 'Sint-Jan-bij-leper vergast zijn', om terug naar Engeland geëvacueerd te worden, meer bepaald naar het 'King Albert Military Hospital'. Ongeschikt voor de strijd verklaard, werd hij ontslagen uit het Belgische Leger en kreeg daarna de vrijheid om frisse, verkwikkende luchten te gaan opsnuiven in Zuid-Frankrijk, Spanje en Portugal. Wie een beetje vertrouwd is met het verloop van de oorlogsgebeurtenissen, met de militaire organisatie, en met de chronologie en verbanden van plaatsen en data, voelt vrijwel instinctief aan dat er een reukje aan deze reconstructie hangt. Maar laten we niet vooruitlopen op vermoedens en de zaken stap voor stap onderzoeken.

GEEN DOSSIER

Omdat Cels aangaf bij het Belgisch Leger te hebben gediend ('6th Belgian Artillery Unit') vroegen we zijn dossier op in het Documentatiecentrum van het Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis (War Heritage Institute). Er bleek geen dossier te zijn: niet bewaard, niet gevonden of heeft het nooit bestaan? Een dubbele check leverde evenmin een dossier van Paul Jean Cels op, maar wél van zijn broer, Albert Cels⁵. Die was tijdens de eerste oorlogsmaanden verbonden aan de generale staf van de Belgische Cavaleriedivisie⁶. Na de IJzerslag trad hij toe tot een compagnie van vertalers in Le Havre, om vanaf 20 januari 1915 als verbindingsofficier te worden 'aangehecht' bij Herbert Plumers V Corps (Second (British) Army). Met Plumer moet Albert Cels vanaf maart 1915 meegereisd zijn naar de Ypres Salient, toen het V Corps stelselmatig sectoren van de Fransen begon over te nemen. In april 1915 verdedigde het korps de lijn van Sint-Juliaan tot bij Sint-Elooi. In die hoedanigheid maakte onderluitenant Albert Cels vanaf 22 april 1915 de gasaanvallen bij Ieper mee. Maar Albert Cels is Paul Jean Cels niet.

Stel dat Paul Jean toch effectief bij het 6de Belgische Artillerieregiment was teruggekeerd, zou hij dan de gifgasaanvallen bij Ieper meegemaakt kunnen hebben, zo vroeg ik me af. Het 6de Artillerieregiment behoorde tot 6de Legerdivisie, die vanaf 30 maart 1915 de sector Steenstrate bezette, ter ondersteuning van Franse troepen⁷. Zij waren 'in de buurt' toen de eerste gasaanval op 22 april plaatsvond, maar het lijkt weinig waarschijnlijk dat zij door het chloorgas getroffen zouden zijn. Artilleriestukken stonden doorgaans immers een flink eind achter de frontlinie opgesteld. In februari 1915 had het Belgische leger echter een

—
⁵ Met dank aan René Declerck en Marc Brans.
⁶ Dossier Albert-Frédéric CELS (° 29/11/1883, Etterbeek), Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis (War Heritage Institute).
⁷ Roger Verbeke: map 'Info Bel.', raadpleegbaar in het Kenniscentrum van In Flanders Fields Museum.

W.R. (Registration)
2.

CENTRAL REGISTER OF WAR REFUGEES. 97

This form to be filled up by or for every refugee, or refugee family, and returned to the Registrar General, General Register Office, Somerset House, London, W.C. (Post free, see back).
Ce bulletin doit être complété par ou pour chaque réfugié ou famille de réfugié et remis au Registrar Général, General Register Office, Somerset House, W.C. (Franco de Port, voir verso).
Dit bulletin moet door of voor iedere vluchteling of familie van vluchteling ingevuld worden en naar den Registrar General, General Register Office, teruggezonden worden (Portvrij, omhadden).

Please write distinctly. Prière d'Ecrire Clairement. Duidelijk Schrijven., a.U.b.

QUESTIONS. VRAGEN.	ANSWERS. RÉPONSES. ANTWOORDEN.
1. Name in full, and Nationality. Nom et prénoms, et Nationalité. Naam en voornaam, en Nationaliteit	<i>Paul Jean Cels, Belge</i>
2. Postal Address. Adresse Postale. Postaal Adres. At home. Dans votre pays. In Uw land. In England, Scotland or Ireland. En Angleterre, Ecosse, ou Irlande. In England, Scotland, of Ireland.	<i>1. Rue Joseph Howard Uccle près - Bruxelles "Momas" Claygate - Surrey</i>
3. Age and Sex. Age et Sexe. Ouderdom en Geslacht.	<i>30/11/17. 115, Adelaide Rd. Hampton né le 2 juin 1882 mâle</i>
4. Married, Unmarried, or Widowed. Marié, Célibataire ou Veuf. Gehuwd, ongehuwd, of weduwnaar.	<i>marie</i>
5. If accompanied by any dependent members of your family, state names, ages, and relationship. En cas d'être accompagné de membres de votre famille, sous votre dépendance, prière de donner leurs noms, âges et le degré de leur parenté. Zijn familieleden op wie U macht bezit met U meegekomen, in zulk geval hun naam, ouderdom en familierangte aanduiden.	<i>Marguerite Elvire Heermans née le 15 mai 1889 Belge</i>
6. WHAT WAS YOUR OCCUPATION IN YOUR OWN COUNTRY? State the exact branch of, or the special duty or operation in, the profession, trade or manufacture in which you were engaged, the article made, material worked in, &c. Indiquer sous une forme précise et détaillée la profession que vous avez exercée dans votre pays. Définissez clairement la partie du travail qui vous est spéciale: la branche et la matière de l'industrie dans laquelle vous avez travaillé. Duidt aan onder juiste vorm het beroep dat U in Uw land uitgeoefend hebt, de soort of nijverheid waar U in hebt gewerkt, voornamelijk op het deel van het werk drukkend die U eigen is. Bij voorbeeld Uw werk op uitgebreide en juiste wijze uitgelegd in wol, katoen, yzer, koper, vlas, glas, chemische, enz., nijverheid, of landbouw.	<i>Artiste peintre</i> 461
7. Did you work for an employer? Avez-vous travaillé pour un patron? Heeft U gewerkt voor een patroon?	<i>non</i>
8. What was the business of your late employer? State name and address in Belgium of employer. Nature de l'établissement ou de l'entreprise qui vous a employé. Nom et adresse en Belgique du patron, de l'entreprise ou de l'administration. Wat was de soort of firma waar U Uwe bezigheid rondt? Naam en adres in België van den patroon, van de firma of van het beheer.	
9. ARE YOU NOW EMPLOYED IN THIS COUNTRY? If so state in what occupation and the name and address of your present employer. Êtes-vous actuellement employé ici? Si oui, indiquez votre occupation actuelle et le nom et l'adresse du patron ou de l'établissement qui vous emploie ici. Heeft U tegenwoordig een bezigheid in dit land? Als het zoo is	<i>oui</i>

Régiment d'Artillerie Provisoire samengesteld met batterijen uit verschillende artillerieregimenten, om deze ter beschikking te stellen van de geallieerden in de Ieper Salient. De eenheid werd bekend als de '7th Belgian Field Artillery' (in december 1916 omgevormd tot 13th BFA).⁸ Zo werden enkele batterijen van het 6de Artillerieregiment aan de IIe Groep van het 7th BFA toegevoegd. In die hoedanigheid stond zij in april 1915 opgesteld bij de Meenseweg ter hoogte van het Hooge, om de Britse aanval op Hill 60 (17 april 1915) te ondersteunen. Toen de Tweede Slag bij Ieper uitbrak, waren zij nog steeds in de sector aanwezig, maar op 25 april werden ze teruggetrokken tot Brielen ('t Hoekske) om de Duitse aanvallen bij het Kanaal Ieper-IJzer te bestoken. Daarvoor had deze groep slechts één man verloren ten oosten van Ieper: Louis Rolin (°14/9/1886), van het 6de Artillerieregiment (102de Batterij). Volgens ooggetuige Jean Boels stond hun geschut op 21 april 1915 opgesteld 'aan de rand van de bossen bij het Hooge, bezuiden de Meenseweg'⁹. Daar sloeg op 22 april 1915 een granaat in die een einde maakte aan het leven van Rolin. 'Twee dagen later' zou zijn lichaam bij de kerk

van Sint-Jan (Ieper) begraven zijn, aldus de getuigenis van Boels¹⁰. Gegeven het parcours van de batterijen van het 6de Artillerieregiment (toegevoegd aan 7th BFA), en de slachtoffers die via de Namenlijst geïdentificeerd werden, lijkt het weinig waarschijnlijk dat deze Belgische artilleristen door een van de gifgaswolken 'gevangen' werden, laat staan bij Sint-Jan, Ieper. Bovendien is er nog steeds geen enkel bewijs dat Paul Jean Cels bij die gebeurtenissen betrokken zou geweest zijn.

VLUCHTELING

Ik zocht verder naar sporen in Britse en Franse militaire archieven, om te verifiëren of hij – net als zijn broer – daar niet verzeild was geraakt. Ook dat leverde niets op. Tot slot besloot ik de piste van Cels als vluchteling te onderzoeken, met succes. In het Algemeen Rijksarchief wordt een vluchtelingendossier op naam van Paul Jean Cels bewaard¹⁰. Het heeft er alle schijn van dat slechts een deel van het dossier bewaard is, omdat er geen document bijsteekt dat de datum van Cels' aankomst in het Verenigd Koninkrijk aangeeft. De bewaarde documenten bewijzen

Het graf van Cels (foto find a grave).

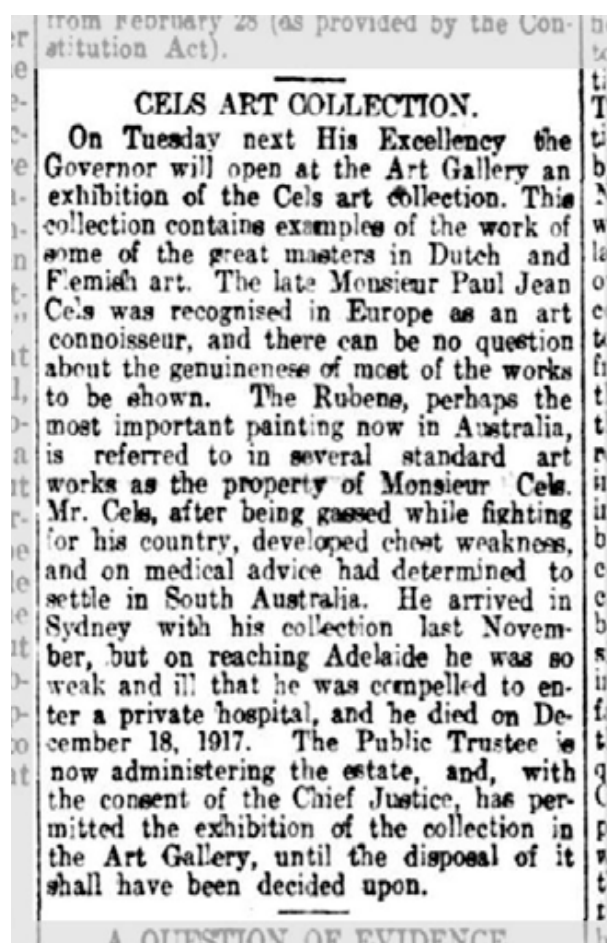
echter wel zijn aanwezigheid op 9 maart 1915, een moment-opname. Eerst had hij in Claygate (Surrey) gewoond, en later in Hampstead, London, op Adelaide Road 115. Hij presenteerde zich als 'artiste peintre', woonde vóór zijn vlucht in de Rue Joseph Hazard¹¹ in Ukkel, sprak vier talen, was tewerkgesteld in Engeland, beweerde bij het Belgische Leger te hebben gediend (hoewel dat een ander type formulier is binnen de administratie van het Central Register of War Refugees), én verklaarde getrouwd te zijn met de Belgische Marguerite Elvire Hermans. Dat laatste klopte niet: Cels was niet getrouwd¹². Wat voor verhouding de twee dan wel precies met elkaar gehad hebben, is niet bekend. Na maart 1915 raken we het spoor van Cels kwijt.

Gesteld dat Cels, die in maart 1915 nog in Engeland vertoefde, zich toch zou aangemeld hebben bij het Belgische Leger, dan zou hij pas na een opleiding van vijf à zes maanden aan het front ingezet kunnen worden (al dan niet bij leper, wat weinig waarschijnlijk geweest zou zijn), wat betekende: eind 1915¹³. In juni 1916 dook Cels terug op, en hoe: hij bevond zich aan boord

van de Amazon, een schip dat op weg was van Liverpool naar Lissabon. Via Ancestry vindt men ook andere sporen van zijn reizen terug, bijvoorbeeld van London naar Fremantle, Western Australia (januari 1917), van Sydney via Pago Pago naar San Francisco (juni 1917), van Bordeaux naar New York (september 1917) en van San Francisco via Honolulu naar Sydney (aankomst 30 oktober 1917).¹⁴ Paul Jean Cels was onderweg. Waar was hij mee bezig? Het heeft er alle schijn van dat hij zeker vanaf 1916 niet meer in militaire dienst was, gesteld dat hij dat ooit geweest zou zijn. En dan, kort na zijn aankomst in Australië, waar hij zich blijkbaar wou vestigen, overleed hij op 18 december 1917.¹⁵ Hij zou begraven worden op het West Terrace Cemetery in Adelaide, maar ook daar lijkt iets vreemd aan de hand.¹⁶ En nog vreemder: (een deel van?) zijn kunstcollectie arriveerde twee weken na zijn dood op een schip in Adelaide. Wat gebeurt er met een gestrande kunstcollectie die geen eigenaar meer heeft? In afwachting van een definitieve beslissing over het lot van de collectie, werd ze tentoongesteld in de Art Gallery van Adelaide.

DE HYPOTHESE

Het is duidelijk dat Cels een speciale vogel is. Als er één organisatie is die een duchtig administratief spoor nalaat, dan is het wel het leger. Geen enkel spoor blijkt echter naar Paul Jean Cels te leiden. Het enige wat over zijn militaire carrière geweten is, is wat hij zelf in 1917 in een Australische krant heeft opgehangen. Dat is op zich al verdacht. In Australië zal er destijds geen haan naar gekraaid hebben – het verhaal klonk geloofwaardig en kon toch niet geverifieerd worden *down under* – maar honderd jaar later kunnen we kritischer zijn: Paul Jean Cels lijkt het verhaal over zijn oorlogservaring compleet verzonnen te hebben. Op basis van wat hij in London rondom zich hoorde, of van wat hij

Artikel uit the Register, Adelaide.

⁸ AERTS, L. Ypres - Yper 1915, 16, 17: 13th BFA (s.l., s.n., 1955), pp. 3-4. Met dank aan Rob Troubleyn.

⁹ ROLIN, Jim. Les Rolin: Une famille belge durant les deux guerres (Gembloux, Baron Jules-Albert Rolin, 1996), pp. 61-62.

¹⁰ Volgens zijn militair dossier (Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis (War Heritage Institute), kwam hij op 21 april 1915 om het leven. Met dank aan Rob Troubleyn en Marc Brans

¹¹ Algemeen Rijksarchief, Brussel. Archief van het Central Register of (Belgian) War Refugees, London (I 420, individuele dossiers, doos 84: Cecchini – Ceulemans).

¹² Marguerite Elvire Constance Hermans zou geboren zijn te Gent, op 15 mei 1886 (niet 1889 zoals in het dossier). In juni 2018 ging dhr. Jan Caluwaerts in opdracht van Productiehuis Sylvester haar sporen na. Kort samengevat leest haar verhaal als dat van een vrouw die 'haar lot aan rijke (?) mannen verbond'. Ze was voor de oorlog getrouwd (1904) en gescheiden (1910) met een apotheker, tijdens de oorlog 'bij' Cels, en na diens dood huwde ze op 25 juli 1918 in London met een Brit.

¹³ Info bekomen via Roger Verbeke.

¹⁴ <https://www.ancestry.com/>

¹⁵ The Register (Adelaide), 1 maart 1918: <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/60345173>

¹⁶ <https://www.findagrave.com/memorial/158046250/paul-cels>

kon lezen in de kranten, kon hij zich perfect een ‘oorlogsverhaal’ aanmeten. De iconische plekken en gebeurtenissen die Cels aanhaalde (‘Mons’, ‘Ypres’, ‘gassed’) waren welgekozen. Hij koos kleine plaatsjes (Haine-Saint-Pierre en Sint-Jan) die bij de grote iconische plekken hoorden (respectievelijk Mons en Ieper), waarover uitgebreid in de kranten was geschreven. Het etiket ‘gassed’ bezorgde zijn oorlogservaring meteen een pak extra *street-credibility*. Mogelijk had hij tijdens de oorlog ook contact met zijn broer, Albert Cels, van wie hij verhalen kon oppikken over de oorlog in de Ypres Salient. Daar zijn echter geen sporen of bewijzen van.

Dan is er ook nog het verhaal van Louis Rolin, hierboven aangehaald. Rolin behoorde tot een welgestelde, notoire familie. Kende Cels die familie, of Louis Rolin, een bankbediende, in het bijzonder? In de getuigenis van Louis Boels staat een zin die in die richting zou kunnen wijzen: ‘*Louis Rolin, qui résidait à Londres, avait rejoint l’armée repliée sur les défenses de la place forte d’Anvers*’.¹⁷ Net als Rolin verbleef ook Cels voor de oorlog al regelmatig in Londen, zo kunnen we uit de passagierslijsten van schepen afleiden via Ancestry. Ook de figuur van Boels zelf is interessant: als we in zijn monografie terugbladeren naar zijn leven vóór de oorlog, komen we te weten dat Boels’ ouders tot de Brusselse *beau monde* behoorden en zeer actief in het culturele leven waren: theater, opera, bals, tentoonstellingen, ... en kunstverzamelingen.¹⁸ Hebben Boels en Cels elkaar gekend vóór de oorlog? Hebben ze elkaar ontmoet tijdens de oorlog? Zou Cels zodoende over ‘het 6de Artillerieregiment’ gehoord hebben, en kon ‘Sint-Jan’ in het verhaal opgenomen worden?

Het verhaal van Cels laat vele vragen open en vertoont vele anachronismen. Met zijn ‘verwonding bij Mons’ viel hij in zekere zin al door de mand. In Haine-Saint-Pierre stierven twee Belgische militairen: een in november 1914, in krijgsgevangenschap, een in februari 1919, beiden door ziekte. Ook in de omliggende gemeenten of steden kwamen geen Belgische militairen om het leven in de periode waar Paul Jean Cels zijn verwonding claimde. De regio was eind augustus 1914 dan ook het toneel van de inzet van Britse en vooral Franse troepen (‘La Bataille des Frontières’), en niet van Belgische troepen, die wel bij Namen nog strijd leverden.

ONWAARSCHIJNLIJK

Los van de tegenstrijdigheden in zijn verondersteld parcours, is er nog de kwestie van zijn ‘ontslag uit het leger’. Dat was quasi onmogelijk, vertrouwde Roger Verbeke mij toe. Stel dat hij ongeschikt voor actieve frontdienst zou verklaard zijn, dan nog zou het Belgische Leger hem gerecupereerd hebben om achter het front in de oorlogsindustrie ingeschakeld te worden. In een

munitiefabriek werken, of schoenveters maken, alles was goed. Je moest bij wijze van spreken al twee armen en een been kwijt geraakt zijn vooraleer ze je lieten gaan. Met andere woorden: het was vrij onwaarschijnlijk dat hij zomaar van een gezondheidskuur voor de longen kon gaan genieten in Frankrijk, Spanje, Portugal of Australië. Het verhaal van Cels roept nog meer vragen op. Wat deed hij in Londen, waar was hij tewerkgesteld? Hoe betaalde hij zijn levensstijl en zijn reizen? Hoe is hij er in geslaagd om al die meesterwerken uit België weg te krijgen, tijdens (de beginfase van) de oorlog?¹⁹ Wie waren zijn contacten? Wat waren zijn plannen in Australië, met zijn vermaarde kunstcollectie?

Dat Cels zijn verhaal verzonnen heeft, is de hypothese die overeind blijft tot het tegendeel bewezen wordt op basis van nieuwe sporen of bronnen. Deze mijns inziens cruciale zin werd uit mijn bijdrage aan ‘Weg van het Meesterwerk’ geknipt tijdens de montage. Het was de zin die moest volgen op de woorden ‘ik ben niet over één nacht ijs gegaan’. Dat mag hopelijk duidelijk zijn op basis van de hierboven in kaart gebrachte speurtocht. Het mysterieuze verhaal van Paul Jean Cels is opmerkelijk en fascinerend. Ik weet dat er zich onder de Vrienden ervaren en geslepen vorsers bevinden. Ik kijk dan ook uit naar nieuwe ontdekkingen, weerleggingen, of aanvullende inzichten!

Pieter Trogh

¹⁷ BOELS, Jean. *Deux guerres, une vie* (Bruxelles, Société Anonyme Imprimerie et Publicité du Marais, 1954), p. 34

¹⁸ Idem, pp. 18-27.

¹⁹ De familie Cels had blijkbaar nog andere bijzondere werken in haar collectie, waaronder een Pieter Paul Rubens, een Jacob Jordaens, Frans Snyders, Antoon Van Dyck, Adriaan Brouwer, Jacob Van Ruisdael, Johannes Vermeer, Cornelis Heem, en navolgers (16de en 17de eeuw) van Joos Van Cleve en Cornelis Engebrechtsz. [https://rkd.nl/nl/explore/images#filters\[collectienaam\]=Cels%2C+Alphonse](https://rkd.nl/nl/explore/images#filters[collectienaam]=Cels%2C+Alphonse) <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/5532354>

V R A A G H E T A A N !

Al jarenlang vinden vorsers en bezoekers dagelijks hun weg naar het Kenniscentrum van In Flanders Fields Museum. Ze worden er zo goed mogelijk geholpen door de medewerkers van het KC, maar ook door enkele vrijwilligers die expert zijn binnen een bepaald vakgebied. Om een deel van die 'gedeelde kennis' te laten doorstromen naar jullie, lanceren we bij deze een nieuwe rubriek: 'Vraag het aan!' We selecteren een vraag die de voorbije weken de revue gepasseerd is en behandeld werd. Heb je zelf een vraag over de Eerste Wereldoorlog in België? Aarzel niet en contacteer de redactie! De eerste vraag van deze rubriek werd beantwoord door Rob Troubleyn, onze vrijwilliger en expert van de geschiedenis van het Belgische Leger tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Vraag:

HOE ZAT HET PRECIËS MET DE LEEFTIJD VAN DE SOLDATEN TIJDENS WO I?

Antwoord:

De Belgische militairen die dienst hebben genomen, gemobiliseerd werden of opgeroepen werden, kunnen in drie categorieën worden ingedeeld:

1. DE MILICIENS.

De Wet op de Militie van 8 mei 1847 bepaalt de leeftijd van de dienstplichtige op 19 jaar plus 1 dag. (voorheen 18 jaar). Deze leeftijdsbepaling is nog steeds geldig bij het uitbreken van de oorlog en dus op de dienstplichtigen die op 4 augustus 1914 onder de wapens waren, de klasse I3. Er zijn wel uitzonderingen. Jaarlijks maakte een klein deel van de opgeroepen dienstplichtigen gebruik van een of andere vorm van uitstel (bijvoorbeeld hulp in het landbouwbedrijf van de ouders). Concreet wil dit zeggen dat in een opgeroepen klasse de overgrote meerderheid weliswaar 19 jaar was maar dat er enkele oudere soldaten tussen liepen. Belangrijk is wel om weten dat een milicien van de klasse I899 in zijn dienstjaar 19 jaar is maar dat hij bij de mobilisatie van augustus 1914 intussen 34 jaar is geworden. Deze berekening dient dan ook gemaakt te worden voor alle opgeroepen klassen van 1899 tot en met 1912.

2. DEVRIJWILLIGERS

Tussen augustus 1914 en juli 1918 hebben 32.000 Belgen zich vrijwillig aangeboden om dienst te nemen voor de duur van de oorlog. In deze massa is de leeftijd zeer verscheiden. We nemen als voorbeeld twee extremen:

- Jan KIGGEN, die in augustus 1914 vrijwillig dienst nam en slechts 15 jaar en 10 maanden oud was
- (papa) Barthélémy MERX, die in 1914 bij dienstname 65 jaar en 6 maanden was.

3. DE SPECIALE CONTINGENTEN TIJDENS DE OORLOG

Het parlement was tijdens de oorlog in de onmogelijkheid om bijeen te komen en kon dus niet het jaarlijks contingent bij wet bepalen. Om het leger toch op een minimale getalsterkte te houden werden bij koninklijk besluit jaarlijks Speciale Contingenten opgeroepen. Dit sloeg uiteraard slechts op de Belgen die in het niet-bezette deel van België verbleven of die gevlucht waren naar Frankrijk, Groot-Brittannië, Nederland... De leeftijd van de opgeroepen van deze contingenten verschilde van jaar tot jaar:

- 1915: geboren tussen 1 januari 1890 en 31 december 1896, dus 18 tot 25 jaar (18.000 man)
- 1 maart 1916: geboren tussen 1 januari en 31 december 1897, dus 18 of 19 jaar (3.600 man)
- 31 juli 1916: geboren tussen 30 juni 1876 en 1 juni 1898, dus 40 tot 18 jaar (33.600 man)
- 1 maart 1917: geboren tussen 30 juni 1886 en 1 juli 1898, dus 19 tot 31 jaar (2.130 man)
- 1 maart 1918: idem als 1917 en geboren in 1899 (3.338 man)

Rob Troubleyn

Bronnen:

Legermuseum, Brussel. Bibliotheek Documentatiecentrum: De Wet op de militie, 1893 – Ab III, 1279
 Legermuseum, Brussel. Bibliotheek Documentatiecentrum: De Wet op de militie, 1902 – Ab III, 1280
 Legermuseum, Brussel. Bibliotheek Documentatiecentrum: De Wet op de militie, 1909 – Ab III, 1296
 Legermuseum, Brussel. Bibliotheek Documentatiecentrum: De Wet op de militie, 1913 – Ab III, 1303
 Centrum voor Historische Documentatie van de Krijgsmacht. Studie over de getalsterkte WO1 en WO2, 1971

O N T R O E R P A R C O U R S

ZORGZAAMHEID, DAT ZAL HET ZIJN

20 jaar jong ocharm, sloot Carola Oman zich op, de voor het Britse leger gedoemde *First Day on the Somme* van 1 juli 1916, bij het Britse Rode Kruis aan. Tot april 1919 zou ze, zonder loon, voor haar landgenoten trouw in touw blijven. Haar dunne poëzieboekje *The Menin Road and Other Poems* droeg ze in 1919 op aan vier vriendinnen, eveneens vrijwillig verpleegster, die het lot van de stoet zonder eind van gewonde en stervende mannen enigermate zochten te lenigen. Het zijn compassie en melancholie die met onnadrukkelijke details dit gedicht bijkleuren.

Carola Oman

GEWONDENTREIN (Wimereux 1918)

gedicht, naar *Unloading Ambulance Train*

in memoriam K. K.

Daar drentelt ze weer moede het zijspoor op
 Komt terug en zingt
 Haar eindeloze deun zo droef te moede:
 De middernachtelijke winden zinken neer.
 Drijven dreinende regens af en aan.
 Is dit de thuiskomst die zij had verbeid?
 Komt haar een Homeruszang ter ore
 Haar vanaf antieke kusten tegemoet gewaaid?
 Zie de berriedragers staan
 Beiderzijds aangelijnd daar-en-hier.
 Neigen en heffen en omzichtig tillen
 Waar de deuren opengaan
 Hun gele vloedgolf brakend
 Het buitenduister in
 Gaat elke berrie voorlangs. Hier
 (alsof ieder op zijn lijkbaar
 In droefheid werd gebracht)
 Hier zweeft een zekere vrede. En bourdongezang.
 Een gewondentrein laadt zich vol,
 Gaat buitengaats. En kiest zijn weg.
 Zonder vaar of vrees dit keer.
 Onder de verlaten sterren
 Vindt elke draagbaar zo zijn pad.
 En het gekreun dat vanbinnen komt
 En de verre kreet van de conducteur
 Ze zijn de koorzang bij de oeroude deun.
 Hoort de verloren zang nog zingen.
 En de donkere zeelui swingen.

Buiten de strekdam van een Homeruskust
 Treft zij haar eindelijke huis weer aan.

UNLOADING AMBULANCE TRAIN (Wimereux 1918)

Into the siding very wearily
She comes again:
Singing her endless song so drearily,
The midnight winds sink down to drift the rain.

So she comes home once more.

Is it an ancient chanty
Won from some classic shore?
The stretcher-bearers stand
Two on either hand.
They bend and lift and raise
Where the doors open wide
With yellow light ablaze.
Into the dark outside
Each stretcher passes. Here
(As if each on his bier
With sorrow they were bringing)
Is peace, and a low singing.

The ambulances load,
Move on and take the road.
Under the stars alone
Each stretcher passes out.
And the ambulances' moan
And the checker's distant shout
All round to the old sound
Of the lost chanty singing.
And the dark seamen swinging.
Far off some classic shore . . .

So she comes home once more.

De pijnkreet en de roep van de conducteur en het dreinen van de regen versmelten op een oeroud lied. Ze galmen op het krijten van de trein een oeroude zang terwijl een zoveelste lading lijden het treinstel binnenschuift. Het is de deun zonder einde of begin die de thuiskomst der gewonden onafgebroken toonzet sinds Odysseus in de Trojaanse Oorlog vocht.

Carola's woorden schilderen een thuiskomst, als dat het woord is, maar zoals Siegfried Sassoon aangeeft in zijn gedicht *They 'Als de jongens thuis zullen komen / zullen ze niet dezelfde zijn.* Ook Carola Oman moest veel te jong onder ogen zien hoe de flikkerende bundel geel de tragedie van de mannen oplicht die, voorgoed gedoemde wrakken, de rest van hun dagen de littekens zullen dragen. De Grote Oorlog met te veel o's. Met voorzichtige zorg draag ik mijn en Carola's gemijmer op aan Koen Koch, die ons, het lijkt al zo lang geleden, langs de slagvelden leidde.

© Chris Spriet

F E N I K S 2 0 2 0

Stephen Lodewyck is projectmanager van Feniks 2020

‘DIE HEROPLEVING, DAT IS EEN HALF MIRAKEL...’

Stephen Lodewyck

Vandaag is Stephen Lodewyck een gezaghebbende stem als het in de Westhoek over het oorlogshedenken gaat. Gedurende de herdenkingsperiode was hij bij Westtoer ‘programmacoördinator WOI in de Westhoek’. En vandaag is hij het gezicht van Feniks 2020, het nieuwe programma dat Westtoer samen met ander actoren opzet om vanaf volgend jaar het verhaal van de wederopbouw en wederopstanding van deze geteisterde streek te brengen met verschillende activiteiten.

HOOGLEDE

Maar het was oorspronkelijk niet vanzelfsprekend dat Stephen zich in deze materie zou verdiepen: *‘Ik ben van Hooglede afkomstig en dat is niet echt de Westhoek. Ik ben dus niet ‘tussen de begraafplaatsen en de oorlogsverhalen opgegroeid’. Mijn belangstelling voor WOI werd eigenlijk voor het eerst gewekt in mijn studententijd aan de UGent. Met een groep studentenvrienden kon ik de eerste versie van het IFFM bezoeken, en het verhaal, dat daar gebracht werd, sprak mij enorm aan. Na mijn studententijd werkte ik een tijd bij VVSG, de Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten, als verantwoordelijke voor Jeugd, Erfgoed en Toerisme. En zo hoorde ik voor het eerst over de grote plannen, die op stapel stonden in West-Vlaanderen en vooral de Westhoek rond de eeuwherdenking. Toevallig ontmoette ik in die tijd voor het eerst directeur Stefaan Gheysen van Westtoer, die mij toevertrouwde dat er een vacature openstond voor een (sic) ‘moeilijke opdracht’. Ik solliciteerde, en de rest van het verhaal is bekend’*

RESPECTVOL TOERISME

Stephen had in zijn opleiding politieke en sociale wetenschappen vooral belangstelling voor de internationale politiek en de mechanismen in de verhouding tussen landen. *‘Specialist van WOI was ik dus helemaal niet. Maar achteraf is gebleken dat dit ook niet noodzakelijk was. In deze streek zijn er vele kenners van de oorlog, in de kenniscentra bijvoorbeeld van het In Flanders Fields Museum*

en het Memorial Museum Passchendaele 1917: goede specialisten waren in deze streek ruimschoots aanwezig’.

En zo begon Stephen Lodewyck 10 jaar geleden, op 1 december 2009, met zijn nieuwe opdracht. Hij moest niet van nul starten. In 2008 had Westtoer een studie uitgeschreven, ‘de toeristische valorisatie van het WOI erfgoed’ van de hand van Westtoer-medewerkster Josephine Fassaert. ‘Wat belangrijk was’, benadrukt Stephen, ‘was dat de studie er gekomen was na bevraging van de verschillende actoren uit de streek. Het was niet ergens in een ivoren toren bijgeschreven. Het werd een inventaris van wat er allemaal reeds in de streek aanwezig was. Tenslotte is oorlogstoerisme niet nieuw: reeds van 1919 bestaat het, in verschillende vormen en gradaties. Het unieke van de studie was dat het startte in de streek, vanuit de basis. De plannen werden niet vanuit Brussel geponeerd naar de streek toe, maar juist omgekeerd: de impuls kwam vanuit de streek en werd opgepikt door het provinciale en Vlaamse niveau. En het was mijn opdracht om die doorstroming effectief en vlot te laten verlopen’.

Wat aarzelend is Stephen eraan begonnen. Er lagen nogal wat risicofactoren op zijn weg. De hoofdtaak van Westtoer is ‘toerisme bevorderen’, en toerisme en oorlogsherdenken samen brengen, dat is een delicaat verhaal. Ook de samenwerking met de verschillende andere actoren vroeg nogal wat diplomatie. En er werden ook kritische vragen gesteld: hoe zal dat hele gebeuren aangepakt worden?

‘Ik was nieuw in de streek en ik heb echt wel mijn sporen moeten verdienen: hard werken, hard studeren en hard netwerken, en tonen aan de mensen die ik niet de bedoeling had om hier een verhaal op te dringen, dat door Brussel of Brugge was gedicteerd. Na al die jaren denk ik dat we hierin geslaagd zijn. Het concept toerisme Plus – duurzaam en respectvol toerisme met een boodschap – werd, op enkele uitzonderingen na, gerespecteerd. Er zijn altijd dingen, die je niet in de hand kunt houden, en in het begin was er de vrees voor overcommercialisatie, maar op enkele uitzonderingen na kon het juiste evenwicht gevonden worden.’

FIERHEID

Met fierheid kijkt Stephen Lodewyck terug op de herdenkingsjaren: ‘Het traject dat we gelopen hebben – met vallen en opstaan nochtans – heeft nationaal en internationaal, tot zelfs in de New York Times, lovende reacties gekregen. Dit is het werk van velen geweest en van een goede en correcte samenwerking tussen verschillende beleidsniveaus, lokaal, provinciaal, Vlaams en ook federaal. En iedereen was ervan overtuigd dat dit een té belangrijk verhaal was om het te ‘politiseren’. De gezonde afwisseling van officiële

herdenkingen, culturele activiteiten – met waardering voor GoneWest – en de toeristische aanpak zorgden voor een megafoon, zodat een groot publiek werd bereikt, een publiek dat vooraf niet zo vertrouwd was met de thematiek. We moesten breed gaan, niet werken voor een kleine, goed geïnformeerde niche. Dit was een té belangrijk gegeven om het alleen voor te behouden voor een kleine elite. Men kan kritiek geven op de historische juistheid van fictieseries als ‘In Vlaamse Velden’, maar ze waren erg waardevol omdat ze toegankelijk waren voor een breed publiek. Piet Chielens zei mij ooit dat sommige mensen in deze streek soms een zekere afkeer hebben van het hele oorlogsverhaal omdat ze bang zijn om toe te geven dat ze er niet zo veel van weten. En dat veel Britten, ook schoolkinderen, er soms meer van weten dan zij. Maar als je die kloof met laagdrempelige initiatieven kunt dempen dan zullen de mensen uit de streek ook vlugger meestappen in het herdenkingsverhaal. Toerisme en GoneWest zijn hierin erg verdienstelijk geweest.’

BEGEESTERING

De begeestering waarmee Stephen over het onderwerp praat is meeslepend. Maar hij is niet blind voor de dingen die beter konden: de activiteiten, die niet aansloegen omdat ze elitair waren of voor een klein publiek gereserveerd, de commerciële ontsporingen in het begin – al zijn die na een tijd heel beperkt gebleven – en ook de geringe betrokkenheid van Europa in het hele verhaal: ‘Europa is hét vredesproject bij uitstek, zeker na WOII, en de garant bij uitstek in de handhaving van de vrede tussen de vroegere vijanden. Het is écht jammer dat Europa, dat vandaag in zwaar weer verkeert, zich niet méér op dit thema heeft geprofileerd. Een gemiste kans!’

Op onze vraag of hij vreest dat de belangstelling zal verschrompelen, nu de herdenkingsjaren voorbij zijn, is hij duidelijk: ‘De neergang van het herdenkingstoerisme werd in het verleden al dikwijls voorspeld. In de jaren zeventig (na de halfeeuwherdenking), toen er amper volk naar de Last Post kwam, waren er zelfs beleidsmensen, die een afbouw van het herdenkingstoerisme niet ongenegen waren. We zien hoe het nadien gelopen is. Ook nu zie ik de toekomst positief in. De bezoekers die afkomen op ‘the flavour of the day’, zij die het een keer moeten ‘gedaan’ hebben, zullen we wellicht niet meer terugzien. Maar er is ook een grote, vaste groep, die zal terugkeren. Als we vergelijken met de periode vóór de herdenkingen, dan schat ik dat we nu ongeveer 15 % méér bezoekers zullen hebben, ieder jaar opnieuw. Er is enorm veel media-aandacht geweest, waardoor het oorlogsverhaal vandaag op de mentale agenda van veel landgenoten en ook buitenlanders staat. Ze zullen misschien niet terugkomen in 2019 of 2020, maar ooit zal dat wél gebeuren. Dat verschrompelen, nee, daar geloof ik niet in. Maar het zal niet meer zijn zoals in het topjaar 2014’

PROJECTMANAGER

Vandaag werkt Stephen volop aan het project 'Feniks 2020'. Er werd heel bewust gekozen om in 2019 een rustpunt in te bouwen, een cesuur na de drukke jaren, wat onder de radar van media en groot publiek blijven, om dan volgend jaar het verhaal te brengen van de wederopbouw. Dit is een logische stap: na de vernieling begint de heropbouw en de wederopstanding. Vormelijk wordt dezelfde werkwijze als voor de herdenkingsperiode gebruikt: 'We brengen de regionale spelers bijeen en met de provincie en Westtoer coördineren en versterken wij. Dit is in het verleden een succesformule gebleken en we zien dat de samenwerking tussen Ieper, Zonnebeke, Heuvelland, en ook het noorden van de Westhoek geïntensifieerd is en verschillende actoren zijn nu ook vragende partij om die coördinatie opnieuw op ons te nemen in de overtuiging dat hier één plus één wel degelijk drie is. Mijn rol is deze van projectmanager. We zijn al volop aan het voorbereiden. Er komen opnieuw tentoonstellingen in het IFFM en het Yper Museum, in de kerk van Zonnebeke (rond de figuur van Huib Hoste), in Heuvelland, in Nieuwpoort en Diksmuide... Inhoudelijk zal het een verhaal zijn dat de lokale beleidsvoerders en de lokale bevolking zal aanspreken. Wat hier een eeuw geleden in relatief beperkte tijd is gebeurd, met zeer beperkte middelen, is eigenlijk een half mirakel. De veerkracht van de teruggekeerde Westhoekers en de nieuwe bewoners, de creativiteit waarmee woonkernen opnieuw werden heropgebouwd en tot leven gebracht, dat is allemaal niet vanzelfsprekend. Het is vooral dat menselijke aspect dat we willen benadrukken: de rol van de architecten en aannemers, jawel, maar zéker ook van de gewone mensen, de pastoors en de boerenorganisaties, de onderwijsinstellingen... Hoe beleefden de mensen hun vrije tijd, hoe kwamen de kermissen weer tot leven, hoe ontwikkelde zich het (herdenkings-)toerisme... Dit verhaal willen wij vertellen, en dit voor een breed publiek. Dit verhaal is trouwens heel sterk gelinkt aan de bewoners van de Westhoek, want het is het verhaal van hun eigen ouders en grootouders. Maar dit lokale verhaal moet ook de buitenlandse bezoeker aantrekken. Dit is één van onze vele uitdagingen.'

Jan Breyne

NOTEER ALVAST IN UW AGENDA

Er zijn al een aantal activiteiten in het kader van Feniks2020 bekend, maar soms ontbreken er nog gegevens. Maar we kunnen al een serieuze tip van de sluier opheffen:

De wederopbouw na de Eerste Wereldoorlog

Tentoonstelling IFFM, 7 maart tot 15 november 2020. Hoe de frontstreek geleidelijk herstelde.

Feniks in Kimmel Tentoonstelling Bezoekerscentrum Heuvelland, vanaf half maart 2020. Het verhaal van Kimmel aan de hand van verschillende personages

(Her)stellingen. Terugkeer van het socio-culturele leven in Ieper Tentoonstelling Yper Museum. 21 maart 2020 tot half januari 2021. Op zoek naar breuk en continuïteit van de samenleving vóór en na WO I.

Huib Hoste en het modernisme in Zonnebeke

Tentoonstelling OLV-kerk Zonnebeke van 17 april tot 15 november 2020. Modernistische architect Huib Hoste vertelt het verhaal van zijn unieke creaties

Feniks in Koekelare

Tentoonstelling Fransmansmuseum Koekelare. Vanaf april 2020 Het sociaaleconomische verhaal van de seizoensarbeid

Feniks in De Lovie Tentoonstelling kasteel De Lovie. Vanaf 1 mei 2020. Het verhaal van de site als sanatorium

Diksmuide... uit de as herrezen Multimediale tentoonstelling Stadhuis Diksmuide. Vanaf half mei 2020. Alle aspecten van wederopbouw van Diksmuide en ruime omgeving

Feniks in Lo-Reninge Recreatieve fietsroute doorheen Lo, Reninge en Noordschote. Het verhaal van architect Lacoste in Lo, de heropbouw van de dorpskerk in Reninge en talrijke typische wederopbouwhoeves in Noordschote

Feniks in Langemark-Poelkapelle en Houthulst Fietsroute en vertelwandeling. Wederopbouw van landschap, herinstallatie van ordehandhaving, getuigenissen...

Feniks in Reningelst Tentoonstelling Kinderboerderij Reningelst. Vanaf zomer 2020. Het verhaal van de wederopbouw door kinderen

Feniks in Veurne en Mesen Interactieve fotokiosk in Sint-Niklaaskerk Veurne en historisch verhaal in Sint-Niklaaskerk Mesen

Feniks in Nieuwpoort Interactieve wandeling in stadscentrum Nieuwpoort. Eind juli – begin augustus 2020. Het verhaal van architect Joseph Viérin

'A Symphony of Trees' Concert Sint-Maartenskathedraal Ieper. 24 en 25 oktober 2020. Componist Piet Swerts brengt hommage aan Ieper en Ivor Gurney. Met Ypriana.

R E I S V E R S L A G

DUITSLAND: VEELKLEURIGE GELAAGDHEID

VIFF-Vriendenreis naar Dresden, Berlijn en Potsdam

Het is al een tijd dat het begrip 'VIFF-Slagveldreis' de lading niet meer dekt. Het was de betreurde Koen Koch, die de traditie in gang zette om de grote Europese slagvelden uit WO1 te bezoeken. We belandden met steeds een groep gedreven mensen in Frankrijk, Slovenië, Italië, Turkije en ook in eigen land. Sedert een paar jaar wordt gefocust op de landen waaruit de strijders van toen afkomstig waren. Tweemaal naeen werd lerland bezocht en nu was Duitsland aan de beurt. Dresden, Berlijn, Potsdam: uiteraard kwam niet alleen WO1 aan bod, maar werd naar de traditie van de laatste jaren de focus breder opengetrokken en komt de geschiedenis in de ruimste zin van het woord aan bod. Voor een complex land als Duitsland is dat uiteraard heel wat. Het werd een fascinerende tocht met talrijke invalshoeken, een ontdekkingsreis naar Duitslands veelkleurige gelaagdheid.

DRESDEN

Het ene legermuseum is het andere niet. Deze bedenking maakten we wanneer we het 'Kulturhistorisches Museum der Bundeswehr', zeg maar het legermuseum van Duitsland, in Dresden bezochten. Verwacht geen stoffige verzameling wapentuigen, die vooral de eigen militaire triomfen moeten verheerlijken. Niets daarvan in Dresden. Niet alleen is de architectuur verrassend. Het vroegere militair arsenaal, dat tijdens de DDR-periode museum van de 'Nationale Volksarmee' was, werd na de 'Wende' grondig gerenoveerd. Daarvoor werd wereldarchitect Daniel Libeskind binnengehaald, die doorheen het gebouw een speervormige wig aanbracht, verwijzend naar de vernielingen, die Dresden onderging onder de geallieerde

Getekend Daniel Liebeskind.

Eva Langhals liep nog stage in het IFFM en was nu een fijne begeleidster.

bombardementen van 1945. Deze ingreep geeft het museum een eigentijds karakter. Maar ongewoon voor een legermuseum is ook de onderliggende benadering. Dit museum poneert geen stellingen. Het informeert over historische feiten, lokt vragen uit en biedt uiteenlopende antwoorden aan. 'Het museum wil tonen', zei de gids, 'maar geen opinies opdringen'. Het toont inderdaad de bouwstenen van het geweld, het wezen en de oorzaken ervan. Nergens militaire triomfkreten, nergens goedpraten van oorlog of conflict. Daarom was dit bezoek doorheen de verschillende aspecten van het conflict fascinerend en bijna ontroerend. Als je ooit in Dresden passeert (door regen en noorderwind), vergeet dan niet deze 'must' te gaan bezoeken.

OPTOCHT DER VORSTEN

Dresden. Nog maar enkele weken geleden kwam deze stad in het nieuws met de verkiezingen in Saksen, waar het extreme AfD toch niet de grootste partij werd tot opluchting van onze gids: 'Gott sei dank'. Maar hedendaagse politiek was niet de drijfveer van ons bezoek. De schoonheid van deze hoofdstad van Saksen, het 'Firenze aan de Elbe', en de gevolgen van de geallieerde bombardementen van 1945 waren interessanter. De Zwinger is een gigantisch paleis dat door Augustus de Sterke werd gebouwd en waar de merkwaardige vorst maitressen en porselein verzamelde. Bij dergelijk stadsbezoek komt de verrassing soms om de hoek loeren. Daar staan we plots voor een gigantische wandschildering onder de titel 'de optocht der vorsten': alle heersers van Saksen staan er afgebeeld in 25.000

tegels in Meissener porselein. 94 personen figureren op het 102 meter lange kunstwerk: 35 heersers en 59 'figuranten', merkwaardige figuren uit de rijke geschiedenis van Dresden. En dan verneem je dat één van de figuranten een band heeft met de Eerste Wereldoorlog. De engelachtige jongeman, die Frederik de Vrome vergezelt is een afbeelding van Max von Hausen, die in augustus 1914 het bevel gaf tot de slachtpartij in Dinant.

FRAUENKIRCHE

Jarenlang was de Frauenkirche hét symbool van de zinloze vernielzucht van een oorlog. Op 13 en 14 februari 1945 werd de schitterende barokkerk niet gespaard bij de geallieerde bombardementen. Aanvankelijk hielden de acht zandstenen pilaren het lang genoeg uit om de 300 verstekelingen in de crypte te redden, maar doordat de temperatuur in de kerk opliep tot maar eventjes 1000° begaf de koepel het toch één dag later. Het puin zou bijna een halve eeuw als een blijvende aanklacht blijven liggen al wilden de DDR-autoriteiten dat de puinen moesten geruimd worden voor een parkeerplaats. DDR-chef Walter Ulbricht had verkondigd dat het land geen kerken meer nodig had. De Dresdenaren konden het verhinderen en in de tachtiger jaren groeide de hoop dat de kerk ooit zou verrijzen. Na de 'Wende' werd dan toch aan de wederopbouw begonnen. Over die wederopbouw kregen wij uitleg uit de eerste hand van architect Thomas Gottschlich, die de bouw in goed banen leidde. Een buitenkans! Gedreven, met kennis van zaken, betrokken en met eerbied voor de geschiedenis vertelde hij het verhaal. Het eerste besluit was dat de kerk

*Dresden gezien vanuit de 'speer' van Liebeskind**De 'onschuldige' schildknaap is Max von Hausen, de slachter van Dinant.*

in de vroegere barokke stijl zou worden heropgebouwd, 'niet als een open wonde, maar als een oord met kwetsuren', zoals de plaatselijke bisschop verkondigde. Meer dan de helft van de oude stenen konden opnieuw gebruikt worden. Ze werden alle genummerd en teruggeplaatst waar ze zich vóór de vernietiging bevonden. De kleurschakeringen tonen de kwetsuren. Opvallend is het licht dat uitbundig binnenvalt. Dit is duidelijk een gebouw van hoop. En ook van verbondenheid. Nergens heb je het gevoel alleen te zijn, stelde de architect terecht en hij voegde eraan toe dat er geen onderscheid is tussen wie vooraan of achteraan de kerk zit. Elk halfuur worden de talrijke bezoekers aangemaand om ingetogen plaats te nemen, als een bijbeltekst wordt voorgelezen. Men mag niet vergeten dat dit geen toeristische attractie is maar een oord van ingetogenheid. Eénmaal werd de kerk besmeurd met graffiti.

Het was in oktober 2017 dat onbekenden de cynische tekst 'Bomber Harris war here' op de muur verfden. 'Bomber' Arthur Harris was één van de verantwoordelijken van de vernieling van Dresden en andere Duitse steden in 1945. De geschiedenis blijft de plaats ook vandaag nog achtervolgen.

MORITZBURG

Even buiten Dresden ligt Moritzburg, waar het schilderachtige Schloss Moritzburg het landschap beheerst. De slot werd gebouwd door Augustus de Sterke, de vorst met de grote 'appetijt', om te dienen als zijn liefdesnestje. Deze Augustus moet een indrukwekkend mens, een 'superster' zijn geweest. Niet alleen kon hij met de blote hand hoefijzers vervangen, hij moet ook op andere domeinen bijzonder actief zijn geweest. Hij zou 365 kinderen hebben verwekt bij talrijke maîtresses.

*Binnenzicht van de heropgebouwde Frauenkirche.**Vóór de Frauenkirche: wat een mooie groep!*

Het feëriëke Schloss Moritzburg

Het huis waar Käthe Kollwitz haar laatste levensmaanden doorbracht.

Dat sprookjeskasteel was later het decor voor de film 'Drie Hazelnoten voor Assepoester', een jaarlijks terugkerende klassieker op de Duitse tv in kersttijd. Iedere romantische ziel in Duitsland kent Schloss Moritzburg, maar eigenlijk was het kasteel niet de belangrijkste reden van onze stop hier. Op enkele meters van het kasteel, in het huis 'der Rüdénhof', heeft Käthe Kollwitz haar laatste levensmaanden doorgebracht en is ze op 22 april 1945, 17 dagen vóór de Duitse capitulatie, overleden. Vijftig jaar later werd het huis een museum. De kunstenares kon er, nadat ze in juli 1944 Berlijn had verlaten, gaan wonen in twee bescheiden kamertjes, dank zij de bemiddeling van de prins van Saksen. Ze was toen al ziek en heeft er niet meer gewerkt. Alleen schreef ze er nog enkele brieven en bereidde ze zich bewust voor op de nakende dood. Het huis is ontroerend door de authenticiteit en de unieke tijdsdocumenten en dagboekuitreksels, die er tentoongesteld zijn. De voortreffelijke gids vertelde over het drama van haar leven, het verlies van haar zoon in het verre Vlaanderen, de betrokkenheid met de gewone man, het gebrek aan erkenning (ze kreeg geen ereteken, want de Keizer meende dat 'een ereteken niet paste op de borst van een vrouw') en haar werkkracht (*„Sie arbeitete wie ein Mann“*). In 1933 werd zij door de nationaalsocialisten uit de Berlijnse academie verdreven omdat ze een pamflet tegen de NSDAP had getekend. Haar kunst werd een paar jaar later als 'entartete Kunst' bestempeld.

KÄTHE

Op deze reis was Käthe Kollwitz eigenlijk nooit veraf. Onze

eerste halte in Berlijn betrof de Neue Wache, vandaag het monument voor alle slachtoffers van oorlog en tirannie, en in de kale maar daardoor indrukwekkende ruimte staat een levensgrote kopie van haar 'Moeder met haar dode zoon', ook wel de Piëta genoemd. Het beeld verwijst naar haar zoon Peter, die stierf in de oorlog. En ook het allerlaatste 'officiële' bezoek was aan haar gewijd: het Käthe-Kollwitz-Museum in de Fazanenstrasse 24 als onderdeel van het Wintergartenensemble. Op vier verdiepingen wordt een belangrijk deel van haar werk tentoongesteld. Ook hier schieten woorden te kort om de emotie te beschrijven, die haar werk teweegbrengt.

WOELIGE GESCHIEDENIS

Duitsland. Het is een haast onmogelijke opdracht om de verschillende facetten van het complexe verleden van dit land te beschrijven. Piet Chielens schreef een lijvige reader vol over de ontstaansgeschiedenis van Duitsland. Tot 1871 was het een lappendeken van kleine vorstendommen, dat in een soort losvast verband het Heilig Roomse Rijk vormde. Met de oprichting van het Duitse Keizerrijk ontstond op 18 januari 1871 één verenigd Duitsland: het Deutsches Reich. Geestelijk vader van het Duitse Keizerrijk was kanselier Bismarck en de eerste keizer werd koning Wilhelm I van Pruisen.

Maar we waren vooral geïnteresseerd in de recente woelige geschiedenis van dit land, dat gekenmerkt werd door totalitarisme, wantrouwen en wreedheid. Twee verloren wereldoorlogen, een totalitair regime met de schande van een

Käthe Kollwitz schetste dikwijls de miserie van de gewone man

Zelfportret van Käthe.

genocide, een ijzeren gordijn midden het land, een muur midden de hoofdstad, een 30-jarige Stasiterreur in het oosten: het is een zwaar verleden om torsen. Maar vandaag hebben de Duitsers vrede met zichzelf. Ze zijn een rustgevend factor in Europa en het verleden wordt niet onder het tapijt geveegd maar dient ter lering van toekomstige generaties. En daarvoor moesten we in Berlijn zijn.

In het Historisches Museum wordt geen episode onverklaard gelaten. Tijdens ons bezoek liep een bijzondere tentoonstelling over de Weimarrepubliek, die exact 100 jaar geleden werd ingesteld na de vlucht van de Keizer. Maar 2019 is nog een verjaardag van andere gebeurtenissen: 30 jaar eenheid van beide Duitslanden en 70 jaar grondwet van de DDR. De tentoonstelling is opgebouwd rond stellingen, die men bij bouwwerken ziet. 'Scaffolding' noemt men dat. Het heeft een betekenis: democratie is een werf, die moet opgebouwd worden. Het begint bij de overgangsregering onder Ebert, die vrijheid van meningsuiting, 8-urendag, vrij verkeer en vrouwenstemrecht afkondigde. Het was een optimistische periode, die echter niet lang genoeg heeft geduurd. Want de politieke moorden op Rathenau en Erzberger voelden aan als moorden op het democratisch systeem. Het vervolg kennen we: de rechtspraak strafte linkse extremisten strenger dan rechtse extremisten, zodat ene Hitler na een mislukte staatsgreep in 1923 slechts een korte periode in de gevangenis vertoefde, de persvrijheid werd teruggeschroefd, ...

TERREUR

De 'Topografie des Terrors' toont tot welke wreedheid totalitarisme kan leiden. Op de plaats waar vroeger de Gestapo, de SS en de SD huisden, klinkt nu dagelijks een snoeiharde aanklacht tegen de wreedheden van deze instellingen. Beelden van de opkomst van het Derde Rijk, van de terreur, die mensen onderdrukte, van wegvoeringen en executies van Joden, ... In het Bendlerblock, het vroegere hoofdkwartier van de Wehrmacht, werden twee oorlogen voorbereid, maar werden ook de plannen ontwikkeld voor de staatsgreep tegen Hitler van 20 juli 1944. We leerden dat dit geen amateuristische poging was om het naziregime omver te trekken, nee, dit was grondig en lang voorbereid. Alles was tot in de puntjes geregeld door Stauffenberg en medestanders, er was zelfs al een regering samengesteld met Beck als nieuw staatshoofd, de speech van

De twee zonen van Käthe Kollwitz, Peter (l.) en Hans (r.).

Bendlerblock, vandaag monument van de weerstand tegen het Nazisme.

Kantoor van de beruchte Stasibaas Erich Mielke.

de machtsovername stond al op papier, ... En toch mislukte de aanslag in de Wolfsschanze. Een samenloop van toevalligheden redde het leven van Hitler. Maar Stauffenberg meende dat Hitler dood was en zond bij zijn terugkeer in Berlijn deze boodschap door. Verbijsterend hoe ondertussen in de ene telefoon in het Bendlerblock de melding werd gebracht dat de Führer dood was en in de andere de Führer zélf aan de lijn kwam. Verwarring ten top. Nu weten we hoe alles is afgelopen. 's Anderendaags werden de beramers van de aanslag geëxecuteerd op de binnenkoer. Vandaag is het Bendlerblock de gedenkplaats van de Duitse weerstand.

STASITERREUR

De voorlaatste dag van ons verblijf was volledig gewijd aan de Stasiterreur tijdens de DDR-periode. In de ochtend werd de voormalige Stasigevangenis Hohenschönhausen bezocht, een gevangenis waar enkel politieke tegenstanders van de DDR werden opgesloten. Vochtige, donkere cellen, slaapttekort, voedselschaarste, eenzaamheid, verbod om tegen de muur te leunen of bij dag te slapen, isolatie, ...: geen middel was te wreed om de verdachten tot bekentenissen te brengen. Het bestaan van de gevangenis moest geheim blijven en ook de zone daarrond was verboden voor buitenstaanders. Het hele gebied was een witte vlek op het Berlijnse stratenplan. In dit regime was iedereen verdacht. Iedereen kon aangehouden worden, wie enigszins buiten de lijnen kleurde kon in een cel belanden. En alhoewel fysieke marteling in 1953, na de dood van Stalin, door Beria verboden werd, bleven psychologische marteling

en ontmenselijkjng overeind en soms hadden die gevolgen gedurende het hele verdere leven.

Jarenlang was de beruchte communist Erich Mielke hoofd van de Stasi. In 1931 had hij nog twee politiemannen vermoord, waarvoor hij twee jaar later werd veroordeeld. Maar dat had hem niet belet om carrière te maken bij de Sicherheitsdienst. Hij had zijn kantoor in een goed afgeschermd, troosteloos gebouw aan de Normannenstrasse. Vandaag is daar het Stasimuseum gevestigd. De bureaus van Mielke zijn de blikvanger van het museum. Hoever de paranoia ging zien we bijvoorbeeld aan het aantal brandkasten, die verdekt zijn ingebouwd. Daar bewaarde men bezwarende gegevens over verdachten, maar ook over medestanders. Ter illustratie: in één van de brandkasten bewaarde Mielke een bezwarend dossier van partijleider Honecker. Je weet maar nooit.

POTSDAM: TWEE UITERSTEN

Alsof dit allemaal niet volstond, zijn we ook naar Potsdam gereisd. Het Park Sanssouci is een gigantische tuin vol geschiedenis, een buitenkans voor wie in zijn verleden geïnteresseerd is. Het Neues Palais was het buitengoed van Koning Frederik II van Pruisen en later de zomerresidentie van Keizer Willem II. Hier was het dat de keizer het mobilisatiebesluit tekende dat Duitsland definitief in de Eerste Wereldoorlog engageerde. Even verder werd het einde van de Tweede Wereldoorlog bezegeld. De twee uitersten van de 'Dertigjarige Oorlog van de twintigste eeuw'. In het Cecilienhof,

Het Neues Palais in Potsdam. (foto P. Rapoye)

In deze zaal tekende Willem II het mobilisatiebesluit in 1914.

op (uitgebreide) wandelafstand van het Neues Palais, greep in juli en augustus 1945 de Conferentie van Potsdam plaats. Na Teheran in november 1943 en Jalta in februari 1945 was dit de derde belangrijke conferentie tussen de geallieerde mogendheden. Cecilienhof, tijdens de Eerste Wereldoorlog door de laatste Duitse keizer gebouwd voor kroonprins Wilhelm en zijn echtgenote Cecilie, werd als onderhandelingsoord gesuggereerd door Stalin, die ook als gastheer optrad. Hij wilde in Berlijn zélf vergaderen maar moest wel naar Potsdam uitwijken omdat het centrum van Berlijn dermate door de bombardementen was gehavend dat er geen geschikte plaats meer voorhanden was. Dat hij gastheer was – Potsdam lag in de ‘Russische zone’ - verhinderde Stalin niet om één dag later in Potsdam aan te komen dan Churchill (die later zou vervangen worden door Attlee, nadat hij de verkiezingen had verloren) en VS-president Truman, die Roosevelt had opgevolgd. De verdraging kwam er omdat hij de tocht vanuit Moskou met de trein ondernam en er problemen waren met de verschillende breedte van de treinsporen. In het Cecilienhof heerste vooral veel wantrouwen. De Koude Oorlog daagde reeds aan de einder. Iedere onderhandelaar had een aparte ingang naar de conferentiezaal. Op 8 mei 1945 ontving Truman in zijn villa in Babelsberg, waar hij tijdens de conferentie verbleef, de cryptische boodschap: ‘The Baby is born’. Het was het sein dat de laatste proeven voor het gebruik van de atoombom geslaagd waren. Hij besliste daar dat de bommen boven de Japanse steden Hiroshima en Nagasaki mochten gedropt worden. Het akkoord van Potsdam moest een definitief einde maken aan

de oorlog, maar luidde eigenlijk ook een nieuwe oorlog in: de Koude Oorlog...

CURRYWORST

Deze VIFF-reis ‘Op zoek naar Duitsland’ was een enorm boeiende zwerftocht doorheen de geschiedenis, maar was ook een ontdekkingstocht naar het Duitsland van vandaag en de manier waarop met een zware historische erfenis wordt omgegaan. We hebben gedreven gidsen gehoord, die met veel zelfkritiek hun verleden niet verheerlijkten maar nuchter analyseerden, we bezochten oorden, die we zélf wellicht nooit zouden vinden, we hebben genoten van de curryworst en andere culinaire eigenaardigheden van dat gulzige land, we verbleven in eerste klas hotels die daarenboven succulente ontbijten serveerden, we mochten ons koesteren in het aangename gezelschap van een prachtige groep, we ontdekten de gaven en de gebreken van het Duitse openbaar vervoer, we hebben kortom een schitterende VIFF-reis meegemaakt, die doet verlangen naar méér. Bedankt aan degenen die dit mogelijk maakten, in de eerste plaats Piet, onze gids, en Gilbert en Roos, die instonden voor een vlekkeloze organisatie.

Jan Breyne

1. Slot Sanssouci.
2. Wandelen van Neues Palais naar Cecilienhof.
3. Cecilienhof, plaats van het congres van Potsdam. De rode ster op de voorgrond werd op bevel van Stalin aangebracht.
4. Hier onderhandelden de Grote Drie over het lot van Duitsland in 1945.
5. De Glienicker Brücke, ook wel de 'spionnenbrug' genoemd, is een brug over de zuidelijke arm van de Havel tussen de Duitse steden Potsdam en het zuidwesten van Berlijn. De Glienicker Brücke lag in de tijd van de Koude Oorlog op de grens van West-Berlijn en de DDR en kreeg wereldwijde bekendheid door de agentenruil op 11 februari 1986 waarbij de Sovjet-dissident Anatoli Sjtsjaranski en een aantal andere gevangenen uit het Oostblok werden uitgewisseld tegen vijf geheim agenten die in het westen gevangen zaten.
6. Terug naar vandaag. In de schaduw van de Gedächtniskirche worden nog steeds de 12 slachtoffers herdacht van de aanslag op de Kerstmarkt op 19 december 2016

HET TRIPTIEK VAN DIX

Terwijl we nu toch in Dresden waren hebben enkele VIFF'ers de gelegenheid gebruikt om het gigantische olieverfschilderij, de 'Dresden War Triptych', van Otto Dix te bezoeken in de Albertinum. Dit anti-oorlogswerk werd tussen 1929 en 1932 gecreëerd en is sinds 1968 in het bezit van de Galerie Neue Meister in Dresden. Dix heeft tijdens WO I zelf gediend aan zowel het oostelijk als westelijk front en dit inspireerde hem tot dit werk. Na de oorlog studeerde hij aan de Academie voor Schone Kunsten in Dresden en in Italië. Hij werd oprichter van de 'Dresdner Sezession', een avant-gardekunstgroep en schreef verschillende anti-oorlogswerken. Hij vatte het plan voor zijn triptiek op kort na de herdenking van de tiende verjaardag van het einde van WO I als een reactie tegen de publieke perceptie van de oorlog als een heroïsche ervaring. Het schilderij werd voor het eerst tentoongesteld op de herfsttentoonstelling van de Kunstacademie in Berlijn in 1932. In de nazitijd werd veel van zijn werk als 'entartete Kunst' vernield, maar Dix kon het drieluik verbergen en het overleefde.

D E B O E K E N K A S T

HET LIEFDADIGHEIDSWERK VAN MADEMOISELLE ORIANNE

Naar aanleiding van de 100-jarige herdenking van de inhuldiging van het oorlogsmonument aan Blauwenhoek publiceert de Geschied- en Heemkundige Kring van Londerzeel een boek over Mademoiselle Orianne die indertijd het initiatief nam om dat monument op te richten.

Van november 1914 tot maart 1916 gaf deze in Londerzeel wonende Franstalige dame samen met haar medewerkers aan meer dan 1.000 Belgische gesneuvelde soldaten een waardige laatste rustplaats: niet alleen voor de gesneuvelden van de Slag van Londerzeel (29 september 1914) maar ook op verschillende andere plaatsen zoals Breendonk, Puurs, Epepegem en Kampenhout.

Na de oorlog werden op haar initiatief talrijke herdenkingsmonumenten opgericht, zowel in Londerzeel en omgeving (Imde, Puur, Breendonk...) als verder weg tot in Limburg (Beringen en Paal) en Henegouwen (Maffles en Buvrines).

Inlevend maar ook met enige kritische zin schreven VIFF-lid Emiel De Cock¹, Fons Moeyersons en Joris Saerens het verhaal over 'Het liefdadigheidswerk van Mademoiselle Orianne'. Wat aanvankelijk een dubbelnummer zou worden van het tijdschrift van de Geschied- en Heemkundige kring is een boek geworden van bijna 270 bladzijden.

Het boek werd voorgesteld op zaterdag 28 september 2019 om 15 uur in het Gemeenschapscentrum Gerard te Londerzeel. Het boek kan aangekocht worden aan de prijs van 25 euro over te schrijven op rekeningnummer BE16 – 7440 – 5125 – 3274 van de Geschied- en Heemkundige Kring Londerzeel, met vermelding van naam en adres. Wil je het boek graag thuis ontvangen, schrijf dan 32 euro over.

Meer info: www.londerzeelwol.wordpress.com

¹ Over Mademoiselle Orianne schreef Miel Decock een bijdrage in VIFF-magazine 68, p. 5 e.v. onder de titel: 'Uw naam zal schitteren in alle moederharten'.

T E N S L O T T E

SORRY ROB

In ons vorig nummer verscheen in de rubriek 'Wij gedenken' (p. 28 tot 30) een bundel bijdragen over de analfabeten in WOI. Aanleiding was een herdenking op 18 april 2019 voor alle ongeletterde gesneuvelden. Het verhaal van één van hen, Gentil Van Hauwaert, werd uitgediept. Hij raakte dodelijk gewond in de Slag van Merkem. Daarom werd deze Slag geduid in een afzonderlijk artikel op blz. 30, gesigneerd M.V. Nergens vermeldde de auteur echter dat zijn tekst ontleend was aan een online artikel van Rob Troubleyn, gepubliceerd op VRT NWS op 17 april 2018.

Rob – zelf VIFF-lid – heeft ons hierop attent gemaakt. De redactieraad wist niet dat dit artikel eerder was verschenen onder de titel: '100 jaar geleden: de eerste Belgische overwinning'. Wij begrijpen het ongenoegen van Rob Troubleyn en bieden hem onze excuses aan.

Hierbij meteen deze aanbeveling: surf eens naar de website VRT NWS en open het dossier '100 Jaar Eerste Wereldoorlog' (<https://vrtnews.be/p.oE6kxxxwa>). Je vindt er een schat aan artikels, zeer toegankelijk geschreven, vaak met unieke beelden geïllustreerd, over het verloop van WOI. Eén van de sterkhouders van dit dossier is Rob Troubleyn. Hij is als expert thuis in het Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis (War Heritage Institute) in Brussel en krijgt er inzage in documenten die niet voor iedereen toegankelijk zijn. Zo is hij ook deskundige van het Belgische Leger tijdens WOI, bij het Kenniscentrum IFFM.

De Redactie

Rob Troubleyn

